



Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository



Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Uwplow 1822

Uwplow
337



2004

ԱՆՔՆԵՐ

337

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ Մ. ՓՈՐԹՈՒԳԱԼԵԱՆ

Դ

ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆ

ՊՈՒԼՂԱՐԻՈՅ

ԵՒ

ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

ՊՈՒԼՂԱՐ ԱՊՍՏԱՄԲԱՊԵՏԱՅ

Աշխատասիրեաց

ՄԿՐՏԻՉ Ս. ԹԻԻԹԻՒՆՃԻԾԾ

Վիրաբոյժ Ի Բուսմուգ

«Առանց արեան ազատութիւն չկայ»
ԼԻԳԻՆ ՔԱՐԱՎԷԼՈՅ



ՀԱՅԵՐԷՆ ՏՊԱՐԱՆ Մ. ՓՈՐԹՈՒԳԱԼԵԱՆԻ

Marseille. — Imprimerie du Midi, rue Vacon, 50

1888

31848-4.2



337-2004

(4261/41)

15020-58 7-1

1/337

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՁԻՆ

Մեր յարգելի բարեկամ Պրն. Մ. Թիւթիւնճիէֆֆի որ պուլկարական նաւատորմի գլխաւոր վիրաբոյժն է Բուսճուգի մէջ, այս կարեւոր աշխատութիւն (ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆ ՊՈՒԼԿԱՐԻՈՅ ԵՒ ԿԵՆՍՍԳՐՈՒԹԻՒՆՔ ՊՈՒԼԿԱՐ ԱՊԸՍՏԱՄԲԱՊԵՏԱՅ) Արմէնիաի մէջ հրատարակելէ յետոյ, օգտակար համարեցինք նաեւ առանձին տետրակով հրատարակել այժմ: Պրն. Մ. Թիւթիւնճիէֆֆի իւր այս աշխատութեան առանձին տետրակով հրատարակումը մեզ արտօնելով, անոր վաճառումէ լինելիք շահը յատկացուց ի նպատակ Արմէնիաի:

Այս տետրակ հրատարակելով, մեր նպատակ եղած է շեշտել յեղափոխական մտքերի մեր ազգի մէջ տարածման անհրաժեշտութեանը վր-

բայ և ցոյց տալ թէ Պուլիարներն ինչ միջոցներով ձեռք բերած են իրենց ազատութիւն :

Խոնարհութեան , խոհեմութեան , հնազանդութեան և այլ այդպիսի բառերի խեղաթիւրուած նշանակութեամբն անդադար մեզ քարոզուած գաղափարներն վաշուց արդէն մեր մէջ մարմնացած , մեզ հետ միս ու ոսկոր դարձած և վերջապէս մեր ամբողջ ուղեղի , բոլոր մտածումների վրայ տիրապետած են : Հարիւրաւոր դժբաղդ տարիների ազդեցութեան տակ յղացած , ծնած ու մեծցած նախապաշարումներն չէ կարելի ջընջել մի քանի օրի մէջ և մեր տարածած յեղափոխական միտքեր անտաբախոյս պիտի պատահին դեռ շատ հակառակօրդների մեր մէջ : 800 տարիներէ ի վեր Մոնկոլ Թաթարների և անոնց խառնուրդ սերունդն եղող ժողովրդին զօր թիւք կը կոչեն այժմ եւրոպացիներն , բռնապետական իշխանութեան տակ կեանք վարած մի

ժողովուրդ թուլացած կը լինի բնականապէս քաղաքական առաքինութեան զգացումներին մէջ : Ուստի զարմանալի չէ տեսնել մեր մէջ նոյն իսկ այնպիսի անձեր որոնք հայրենիքի վերակենդանութեան Ս. Գործին զիրենք նուիրել կը նկրտին , բայց միեւնոյն ժամանակ իրենք ալ վերոյիշեալ դարաւոր նախապաշարման ազդեցութեան տակ դանուելով , կը խրոչին յեղափոխական միտքերի տարածումէն :

Այլ սակայն դարձունենք մի անգամ մեր աչք մեզ վիճակակից թըրքահայատակ միւս ազգութիւններին վրայ և տեսնենք թէ գոնէ մի ազգ միայն կրցած է առանց յեղափոխութեան , առանց արիւն թափելու ձեռք բերել իւր ազատութիւն :

Սերպիտի , Մօնթէնէկրօի , Բումանիտի , Յունաստանի և , ինչպէս Պ. Մ. Թիւթիւնճիէֆիի այս աշխատութիւն կը յայտնէ , Պուլիարիտի ազատութեան պատմութիւններն ցոյց

կուտան թէ ազատութիւն չկայ այն
 ժողովրդի որ արիւն թափելու քա-
 ջութիւն չունի : Երկու ազգ միայն
 կայ այսօր Թիւրքի հպատակ որոնք
 անշարժ գրութեան մէջ կեցած կը
 սպասեն և կը յուսան որ ուրիշը գայ
 ազատէ զիրենք . այդ երկու ազգերն
 են Հայերն ու Հրեայներն : Այս
 վերջիններն՝ չնայելով որ իրենց մէջ
 հարուստներ , գիտնականներ և ուրիշ
 տէրութիւնների մէջ բարձր դիրք վա-
 յելող կրօնակիցներ շատ ունին , քա-
 ղաքական առաքինութենէ զուրկ
 գանուելով կը շարունակեն իրենց
 գերութիւն հազարաւոր տարիներէ
 ի վեր , որովհետեւ կը յուսան և կը
 սպասեն որ մի օր Մեսիան կուգայ
 կազատէ զիրենք և կը վերականգնէ
 իրենց անկախութիւն Պաղեստինի մէջ :

Բայց Հայեր ո՛ւմ կը սպասեն . մի-
 թէ՞ անոնց ալ խոստացուած մի Մե-
 սիա կայ : Գուցէ անոնք ալ կըխոր-
 հին թէ Եւրոպացիներն մի օր տես-
 նելով Հայերի մտաւոր յառաջդիմու-

թիւնն և սիրահարուելով անոնց ձիր-
 քերի և վաճառականական ընդու-
 նակութիւնների , կուգան ազատել
 զանոնք իրենց գերութենէ և անկա-
 խութիւն չնորհել իրենց . . . : Այս-
 պէս հաւատացող կամ հաւատացնող
 հայրենասիրական գործիչներ ալ ու-
 նինք . . . :

Հայ ժողովուրդը իւր ներկայ կա-
 ցութենէ ազատելու համար պէտք է
 ներշնչել անոր մէջ և արժարժեւ Հայ-
 րենասիրական հուրը այն աստիճան
 որ այրէ և ջնջէ անոր սրտի մէջ դա-
 րաւոր ստրկութեան յառաջ բերած
 վախկոտութեան զգացումն և ըն-
 դունակ ընէ անձնազոհութեան վը-
 սեմ զգացման : Այդ նպատակի հառ-
 նելու միջոցներէ մին է նաեւ Պրն. Մ.
 Թիւթիւնճիէֆֆի աշխատասիրած այս
 տետրակի նման գրութիւնների տա-
 րածումը մեր ազգի մէջ : Մեր հայ-
 րենիքի հողը բռնաւորին ձեռքէն ա-
 ղատելէ յառաջ պէտք է որ աշխա-
 տինք մեր հայրենակիցների սիրտը

աղատել այն ստրկական զգացումներէ որոց ենթարկուած են :

Զխաբուինք . ինչ որ զէնքով խրլած են մեր ձեռքէ , զէնքով միայն պիտի կրնանք յետ առնել . մեռնող Հայեր պէտք է լինին որ կենդանացած և վերականգնած Հայաստան լինի :

Բայց ե՞րբ է յեղափոխութիւն հանելու ժամն ու ժամանակը . այդչենք կարող մենք այժմէն առել այս տետրակի մէջ և մինչեւ անգամ մենք չենք ուզեր գահավէժ կերպով փութացունել դէպքերն , այլ ինչ որ կուզենք ընել , ինչ որ պէտք է ընել և ինչ որ կարելի է ընել , այս է . պատրաստել Հայ ազգը յեղափոխութեան համար յարմար առիթներէն և դէպքերէն օգուտ քաղելու :

Մ. ՓՈՐՓՈՒԳԱՆԵԱՆ

1888 օգոստ. 1/13

Մարտիյ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

ՄԻ ՔԱՆԻ ԽՕՍԲ ՀԱՐՍԱՀԱՐԵԱԼ,
ՀԱՅՈՑ ՎՐԱՅ

« Աղատութիւն և կամ Մահ » . ահա առիթ այդ երկու վեճի բառերն են նիւթ եղած ներկայ դրութեանս . Պուլղարք այդ երկու բառերով սգուորում , դարերով Տաճկաց դէմ պատերազմելով , կը նահատակուէին վասն Աղատութեան հայրենեաց : Այսօր Հայաստանի մէջ անդադար և անխցճօրէն ի գործ կը դրուին Հայոց վրայ հարստահարութիւնք , մարդասպանութիւնք , բռնաբարումն պատուոյ , բանտ , աքսորանք , և լն . և լն . բայց անուրանալի ճշմարտութիւն մը կը լինի երբ ըսենք թէ Պուլղարիոյ մէջ կրկնապատկը կը գործուէր ան-

խիղճ Ձէրքէզայ և բարբարոս Տաճ-
կայ կալմանէ . գրէթէ ամեն օր մե-
ծամեծ քաղաքայ մէջ , ծեր և երի-
տասարդ , հարուստ և աղքատ , մե-
ծագոյն մասը ունեալ , հաղարաւոր
Պուլղարներ մահուան և կամ մշտնջե-
նաւոր բանտարկութեան կը դատա-
պարտուէին : Ընթերցող , արդեօք
ի՞նչ էր այդ անմեղ Պուլղարներու
յանցանքը . իրենց յանցանք վերա-
դրուած էր աստուածութիւն , յեղա-
փոխութիւն և վերջապէս մէկ խօս-
քով հայրենասիրութիւնն : Նւ յիրաւի
ալ այդ գործը մեծ ճարտարութեամբ
և արուեստով առաջ կը տանէին Պուլ-
ղարք , ինչ որ քիչ մը վերջը իւրա-
քանչիւր Պուլղար ապստամբապետաց
կենսագրութեան մէջ մի առ մի պիտի
կարգայ ընթերցողը և պիտի հիանայ
նոցա քաջագործութեանցը վրայ :
Մեր նպատակն այն պիտի լինի որ
հայաստանի քաջեր օրինակ առնելով

Պուլղարներէն , գոնէ կարենան աղա-
տութեան ասպարէզովն ընթանալ :
Ո՛վ հայաստանցի եղբայրներ , ա՛լ ևս
գլուխ մի խոնարհեցնէք այն հրէշ
Քուրդերու որոնք ձեր արիւնը կը խմեն
անգլխարար , ձեր աղօթատեղիներն
կը սրբապղծեն , ձեր պատիւը կը բռ-
նաբարեն և անիրաւութեամբ զձեզ
հարստահարելով բանտարկել եւս կու-
տան . այն , ա՛լ եւս պէտք չէ որ վատ
Քուրդին անխնայ տապարը ձեր գըլ-
խին վրայ շողայ , ա՛լ եւս պէտք չէ
որ հայը խոնարհի Քուրդին , վերջա-
պէս պէտք չէ որ այլ եւս հայը գերի
լինի այնպիսի աղգիւ մը , որոնք խայ-
տառակ , վայրենի և բարբարոս հրա-
տարակուած են բոլոր աշխարհի առ-
ջեւ , որոնք ո՛չ խիղճ ունին և ո՛չ
գութ : Այժմ բնականապէս պիտի
հարցնէ հարստահարեալ հայը թե
ինչ պէտք է ընէ որ կարենայ ազատ
լինել Քուրդին հարուածէն . ահա

քեզի մէկ հաօիկ խորհուրդ . կար-
գած Պուլղար տպատամբապետաց կեն-
սագրութիւնները . տես թէ ինչ ք-
րած են նոքա Տաճկաց , նոյնը ըրէ և
դու Քուրդին . ինչպէս վարուեր են
Պուլղարք անոնց հետ , ճիշդ այնպէս
վարուէ դու ալ Քուրդին հետ . գոր-
ծէ միութեամբ և հայրենասիրու-
թեամբ : Պէտք է կազմուին գաղտնի
և զօրաւոր ընկերութիւններ հայաս-
տանի մեծամեծ քաղաքացի մէջ , որոց
նպատակը պէտք է լինի մի միայն մեր
սիրելի հայրենեաց փրկութեանը ծա-
ռայել : Պուլղարք Թուրք բարեկամ
ներ որսալով , վարպետութեամբ նո-
ցա զէնքերը ծախսու կառնէին օր մը
իրենց դէմ դարձնելու համար . հայք
գիւրաւ կրնայ բարեկամանալ ճիւաղ
Քուրդին հետ և ոչ թէ նորա զէնքը ,
այլ եթէ ուղէ , Քուրդին հոգին ան-
գամ կարող է առնուլ : Պէտք է հայ
առաջատակներ խումբ խումբ ամեն

տեղ երեսան ելնեն : Պուլղարք ունէին
գաղտնի գործակատարներ որոնք
գաղտնապէս քաղքէ քաղաք և գիւ-
ղէ գիւղ շրջելով անձնուրաց երիտա-
սարգներ կը գրէին իրենց հաւանու-
թեամբ . նոքա այս ինչ և կամ այն
ինչ Վոյվոտաներու խումբին մէջ կըն-
դունուէին և երգմամբ կուխտէին այս
սրբազան պաշտօն վարելու : Ես չառ
Պուլղար տպատամբներ տեսած եմ ,
որոնք երբ Տաճիկ կառավարութիւնը
ձերբակալելով կը հարցաքննէր խոս-
տանալով իրենց կեանքը ազատել , այդ-
քաջ հայրենասէրներ ամենայն ան-
տարբերութեամբ կուրանային իրենց
բոլոր գիտցածը և սրել է գաղտնիք
չխոստովանելով և նախատեսելով Տաճիկ
կառավարութիւնը , կարժանանային
նահատակութեան լուսեղէն պսակին ,
քանզի գիւղէին այդ անձինք որ եթէ
մասնեն իրենց աղքը , չպիտի աղա-
տին , որ կողմ որ դառնան , միշտ ի-

բենց բաժինն է մահ . Պուլգարք լաւ
համուլուած էին այս գաղափարին :
Ասկէ տասը տարի առաջ , Պուլգարը
իրբեւ կերակուր ստեղծուած էր գա-
ղանաբարոյ Տաճկաց , ինչպէս որ այ-
սօր Հայը այն վատահոգի Քուրդին .
ասկէ տասը տարի առաջ , կըսեմ ,
Պուլգարը հօգւտով մարմնով գերի ե-
ղած էր Թուրքին , ինչպէս այսօր մեր
եղբայրները . խեղճ Հայեր , ինչ սար-
սափելի ցաւեր կը կրեն լուիկ մնջիկ
որ լսող մը անգամ չկայ : Այո՛ , պէտք
է , կը կրկնեմ , որ մեր քաջ Հայերն
ալ սուր ի ձեռին գիւմարեն իրենց
թշնամեաց . եթէ այս ժամուս տառն
Հայ սպաննուի , հետեւեալ ժամուս
անհրաժեշտ պէտք է որ քսան Քուրդ
սպաննուի . եթէ այսօր Հայու եկե-
ղեցի և կամ վարժարան մը այրեն
Քուրդեր , հետեւեալ օրը պէտք է որ
ամբողջ Քուրդ գիւղ մը մոխիր դառ-
նայ . վերջապէս մէկի փոխարէն երկու

երեք չարիք հասցնել պէտք է նոյա ,
ոչ թէ կուրօրէն սպաննուիլ , կողոպ-
տուիլ և խաղախիկ լինիլ վատազգի
մարդոց . պէտք է այսպէս վարուիմք ,
եթէ ոչ մինչեւ ցվերջ աշխարհի Հայը
իրբեւ գերի տնարգանաց և նախա-
տանաց առարկայ մը պիտի լինի միշտ
ինչպէս որ է այսօր : Մտաբերենք ան-
գամ մը թէ մեր նախահարց պաշտած
Սրբոց վանքերը այսօր այդ վատ Քուր-
դին կենդանեաց ախօռ մ'եղած են
և կամ ապաստանարան աւաղակ և
մարդասպան Քրդաց . մինչեւ իսկ կոյս
հայուհեաց պատիւը այդ վանքերու
մէջ կը բռնաբարուի . ահա Հայրենիք
և Աղբուծիւն , Կրօնք և եկեղեցի
ստնակոխ , կենաց և ընչից անապա-
հով վիճակ , բանա , տանջանք , մինչև
իսկ մահ . սոցա ամենքը խեղճ տա-
ռապետ Հայոց գլխուն վրայ կը ծան-
րանան հետզհետէ : Սրգ ժամանակ է
որ արթննամք մեր թմբուծենէն , աչ-

քերնիս շփենք և յիշենք թէ մենք
ալ մի հին ազգ ենք աշխարհի վրայ
և այսօր սահմանադրական վարչու-
թիւն ունեցող մի ազգ . . . պէտք է որ
մեր Ասքանադեան քաջերուն գերեզ-
մանները թշնամեաց արեամբը կար-
մրին . կարծեմ թէ Հայոց սրտերուն
մէջ դեռ չէ մարած բոլորովին հայ-
րենասիրութեան կայծը : Ահա կը բա-
նամ ձեր առջեւ ապագային ազա-
տութեան վարագոյրը . միանանք սի-
րով և ճշմարտութեամբ , սիրենք տա-
ռապեալ հայրենիքնիս , տաենք մեր
թշնամիները , զաւնենք մեզ զարնող-
ներուն և մեր ու մեր հայրենեաց
պատիւը պաշտպանելով տանք մեր
վերջին շունչ , գոչելով « Ազատու-
թիւն և կամ Մահ » . կեցցէ՛ Հայաս-
տան » :

Մնամ Ազգիս անձնանուէր և ա-
զատութեանն ցանկացող

ՄԿՐՏԻՁ Ս. ԹԻԻԹԻԻՆՅՈՒՆՅԱՆ

Նոյ. 23/10 Ղեկա . 1887

Բուսճուգ

ՊՈԻԼՂԱՐՔ

396 ՏԱՐԻ

ՕՍՄԱՆԵԱՆ ՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՏԱԿ

Պոլլարք մինչեւ 14րդ դարուն
վերջերը ունէին ինքնիշխան
թագաւորներ որոնք կիշխէին Պու-
ղարիոյ , Արեւելեան Բուսէլիի , մին-
չեւ Ագրիանուպօլիս և Մակեդոնիոյ
մէկ փոքրիկ մասին ալ . յետոյ բոլո-
րովին վերջացաւ Պոլլարայ թագա-
ւորութիւնը Սուլթան Պէյազիտ Բի-
օրով 1481 թուականին , Պոլլարիոյ
Իվան Շիչման թագաւորին ժամանակ :
Պոլլարք երկու տարի շարունակ
պատերազմեցան Տաճկաց դէմ . Արապ
Եուսուֆ փաշա որ Օսմանեան զօրաց
ընդհանուր զօրավարն էր , մեծամեծ
կոտորածներ տուաւ Պոլլարայ . այս-

պէս Պուլլտարաց երկիրը գրաւելէ յետոյ, Սուլթան Պէյազիտի բարձրագոյն հրովարտական Զինան փաշան ընդհանուր Պուլլտարիոյ փոխարքայ կարգեց: Քսան տարի շարունակ այսպէս կը կառավարուէր. յետոյ կուսակալներ զրկուեցան որոնք մեծամեծ քաղաքացիք և գիւղորէից կիշխէին մինչեւ 1877 թուականն. ասիկց կիմանանք թէ Պուլլտարք Օսմանեան պետութեան ներքեւ 396 տարի կեցած են: Վերջապէս 1877ին Ռուսիոյ Ալեքսանդր Բ կայսեր շնորհիւ ստացան Իշխանապետութիւն (Principauté): Սոյն 396 տարուան շրջանի մէջ Պուլլտարք ալ բաւական կոտորածներ տուին Տաճկաց: 1650 թուականէն սկսան ասպատակ խուճեր կազմուիլ Ապստամբապետներու (Վոյվոտա) հրամանատարութեամբ որոնց կենսագրութիւնները քիչ մը վերջը պիտի կարդայ աղնիւ ընթերցողը: Այդ վոյվոտաները հա-

ղարաւոր անգամներ կանոնաւոր թուրք զօրաց գէմ հայրենեաց աշատութեան համար պատերազմած են քաջաբար. վերջապէս Ռուսիա տեսնելով նոցա կրած անտանելի հարստահարութիւնները և ցաւերը, անմիջապէս քրիստոնէից աղատութեան անունով ելաւ կանգնեցաւ, 300,000 զօրք Դանուբի եզերքը լեցուց և քիչ ժամանակի մէջ թուրքերուն յաղթելով յաջողեցաւ գրաւել ամբողջ Պուլլտարիան և այսպէս կենդանացուց մեռեալ համարուած ազգ մը:

1.

ՎԷԼՔՕ ՎՕՅՎՕՏԱ (*)

Ծնաւ 1762 թուականին Պուլլտարիոյ Թրաքիա գիւղաքաղաքի մէջ: ՎԷԼՔՕ հաղիւ 20 տարեկան էր, երբ զգաց հայրենասիրութեան կայծերու

(*) Ըստ ոմանց Հայտուտ ՎԷԼՔՕ:

բորբոքուիլը օրտին մէջ և սկսու առտ
անդ շրջագայելով համոզել երիտա-
սարգները : Վերջապէս յաջողեցու
հարիւրի չափ ասպատակներու խումբ
մը կազմել որ առաջին անգամ Վէլ-
քօի հրամանատարութեամբ սկսու
ապստամբիլ Տաճկաց դէմ 1784ին ,
Սուլթան Սէլիմ Գի օրով : Վէլքօ ե-
րեք տարի շարունակ Սթարա Բլանի-
նաի (Էսկի Պալքան) մէջ դիմադրած է
Տաճկաց : Յիրաի մայիս ամսէն ըս-
կտեալ մինչեւ աշնան վերջերը ինչ
գեղեցիկ տեսարաններ կը ներկայա-
ցնէ այդ Սթարա Բլանինան . կարծես
Աստուած ստեղծած է զանի մի միայն
հայրենասիրաց ապաստանարան լինե-
լու համար . վերջապէս Սթարա Բլա-
նինաի մէջ թափառական և փախըս-
տական շրջող ասպատակ խումբերն
միայն երկու բանէ զուրկ էին , մին՝
արեւուն վարդակարմիր ճառագայթ-
ները և միւսն՝ գիշերուան երկնից

կամարը փայլիլող աստղերը . ասոնք
տեսնելէ զրկեալ էին , զի ընթերցողը
թող երեւակայէ անգամ մը թէ երբ
այն օհագին 10էն մինչեւ 15 մէթր
բարձրութիւն ունեցող և աճումն ա-
րագապէս շարունակող ծառերու բազ-
մատերեւ ճիւղերն իրարու կաշկանդ-
եալ լինին , ինչպէս կարելի է որ
տեսնէ մարդ երկնից կամարը , Ամեն
կողմ քաղցրահամ և առատ ջուր կը
բղխէ այդտեղ , կերպ կերպ թըռ-
չունք քաղցրածայն կերգեն , և այլն :
Վէլքօի խումբը գոհ և ուրախ էին
իրենց վիճակէն , քանզի նոքա օգտա-
կապրէին , ազատ և քաղցրիկ հողմ
կը շնչէին , ինչ որ կուղէին անեւ՝ կը
յաջողէին . կը ճաշէին զուարթ , կեր-
գէին ազատ երգեր , կը պարէին ի-
րենց հաւատարիմ սիրտ հիներու հետ
և դարձեալ ողջոյն կուտային նոր հո-
րիզոններու և նոր օրերու . մէկ խօս-
քով , ով որ կը գտնուի Սթարա Բլա-

նինտի մէջ, աղատ և երջանիկ է այն անձը :

1786 դեկտ. ամսոյ սկիզբները երբ կլիմանայ Վէլքո թէ մի քանի վաշտ Օսմանեան զօրքեր, Տէլիպաշներու հետ պիտի յարձակին իւր վրայ, անմիջապէս իւր խումբին հետ միտաեղ խոյս կուտայ ի Սերպիա և անդ միանալով Գարա Կէօրկի անուն Սերպ ապստամբապետի հետ, կը խորհրդակցին Պէլկրատի մէջ յեղափոխութիւն յարուցանել որ յաջողին թուրքերը վանել անկից : Այսպէս 1787 փետրվար ամսոյ մէջ, գիշեր մը բերդի պահապան զօրաց վրայ յարձակելով երեք հարիւրէ աւելի Օսմանեան զօրքերը կը ջարդեն և կը տիրեն այն ահագին բերդին . յեղափոխութիւնը կը շարունակեն մի քանի օր . յետոյ կը տեսնէ Վէլքո որ անկարելի պիտի լինի ամբողջ քաղաքին տիրել, գիշեր ատեն խոյս կուտայ, Դանուր և

Սափա գետերու վրայէ անցնելով, առանց թուրք զօրքերէն իմացուելու, և անդ մօտակայ անտառներու մէջ կապաստանի : Չորս ամիս յետոյ, Վէլքո իւր արբանեակներով նորէն կանցնի իւր հայրենիքը ի Պուլղարիա և անդ կապաստանի թրնովա քաղաքի մօտ ահագին լեռան մը գագաթը Պուլղարաց Վլատիւլով արքայի ժամանակ կառուցեալ Սվէթի թրօիցա (Ս. Երբորդուլթիւն) անուն վանքին մէջ : Վէլքո անդ նորէն կը յաջողի մարդիկ հաւաքել և 2000 հոգւով կը պատերազմի Քարա Ֆէյդի և Տէլի Քատիր անուն հրամանատարներու դէմ . շարունակ 20 օր կը տեսէ այս պատերազմը, յաղթութիւնը Պուլղարաց կողմը մնալով . բայց աւագ որ Վէլքո ծանրապէս վիրաւորուելով կը մեռնի 1787 յունիս 22ին, իրեն յաջորդ թողլով իւր եղբայրը Տառկոյ :

2.

ՏՈՒԱԿՈՅ ՎՈՅՎՈՏԱ

Ծնաւ 1766ին, դարձեալ Թրաւ-
նայի մէջ: Եղբորը մահուանէն յետոյ,
երգուընցաւ իւր բոլոր կենացը մէջ
միշտ Տաճկաց գէմ պատերազմիւ և
իւր եղբոր վրէժը առնուլ: Քիչ ժա-
մանակի մէջ, Տաւիոյ իւր աղգին սի-
րելի հանգիստնալով յաջողեցաւ հա-
զարաւոր երիտասարդաց գլուխը անց-
նիլ: Նախ Գարա Ֆէյլի և Տէլի Քա-
տիր բռնաւորները սպաննելով վրէ-
ժը լուծեց: Օր մը Սըվէթի Նիքօլա
(Ս. Նիկոլոս) Պալքանի մէջ տէգի ու-
նեցած պատերազմին մէջ վիրաւոր-
ուելով մեռաւ, երկու տարի Օս-
մանցիներու գէմ մաքառելով:

3.

ԴՕՆՁՕ ՎՈՅՎՈՏԱ (*)

Դօնչօ Տաւիանօֆ ծնաւ Պաւլա-
րիոյ Քիսուրա գիւղաքաղաքի մէջ
1770 թուականին: Սա Տաւիան ա-
նունով աղքատ հովուի մը զուակն էր:
Երբ 10 տարեկան եղաւ Դօնչօ, իւր
ձերունի հօր հետ կենէր Քիսուրայի
ոչխարները արածելու. մէկ տարուան
չրջանի մէջ լաւ սորվեցաւ այս ար-
հեստը և սկսաւ մինակ արածել կեն-
դանինքը: Տաւիան շատ գոհ էր իւր
վիճակէն և անգաղաք կօրհնէր իւր
զաւակը, զինքը հանգիստ ընելուն
համար: Դօնչօ մինչեւ 21 տարեկան
հասակը շարունակեց իւր այս պաշ-
տօնը. նա միշտ Սթարա Բլանինաի

(*) Հռչակաւոր Պաւլար գրագէտ
Լիւպին Քառավեյօֆի Հատընտիրներէն
քաղուած: Թ. Թարգմ.

մէջ կտրածէր իւր կենդանիներն. կար-
ծես թէ գիտէր որ օր մը աշխարհի
հրաժեշտ տալով, այդ Բլանինաի մէջ
տարիներով Տաճկաց գէմ մաքառելէ
յետոյ իւր կեանքը անդ պիտի վեր-
ջացնէր : Շատ անգամներ ականատես
եղած էր նա Տէրիպաշիններու և Քրու-
ճալիներու Պուլլարաց գէմ գործած
բարրարոտութեանց : Ա՛հ, Աստուած
իմ, կըսէր Դօնչօ. արդեօք ե՞րբ պի-
տի գայ այն օրը որ այս անօրէն
Թուրքերն ալ սկսին ողբալ իրենց
զաւակօքը մէկանդ ինչպէս որ Պուլ-
լարները կողբան այսօր . ա՛հ, Թուրք,
Թուրք, ինչ չարագործութիւն որ կը-
նէք մեզ այսօր, անշուշտ օր մ'ալ
նոյնը պիտի տեսնէք Պուլլարներէն.
սէ՛ Աստուած, արդեօք ե՞րբ պիտի
գայ այն օրը : Այս ըսելով իւր աշ-
քերը երկինք բարձրացուց և արտա-
սուրբի ջերմ կաթիլներ իւր գէմքի
վրայ տեսնուեցան :

Դօնչօ ունէր գեղեցիկ քոյր մը
տաան և հինգ տարեկան, Յօնա ան-
ուամբ, որ Դէտէլին Վօյվօտայի նը-
շանածն էր : Այն թուականին Դէտէ-
լինը Վէլքօ Աւաղակապետին հետ
Սերպիացոյ հողին վրայ Տաճկաց գէմ
կը պատերազմէր : Երեկոյ մը Քրիստո-
բա (Դօնչօի գիւղը) եկաւ մի Թուրք
գաւառական պաշտօնեայ . գիւղապետը
առաւ այդ Թուրքը և գիշերելու
համար Դօնչօի տունը տարաւ : Յար-
գանօք հիւրընկալեցին ծերունի պաշ-
տօնեայն . երբ թողուցին զնա որ հան-
գըստանայ, Յօնան իւր քով կանչեց
և սկսաւ համոզել, թրքացնելով ի-
րեն կին տունելու համար . բայց Յօ-
նան կը ծաղրէր զնա և կըսէր . Ես
առիւծի պէս մի նշանած ունիմ, ի՞նչ
հարկ կայ որ թրքանամ և Թուրքի
կին լինիմ : Վերջապէս իմացաւ Թուրք
պաշտօնեայն թէ Յօնային նշանածը
Դէտէլինն էր որ մահմետականաց գէմ

կը պատերազմէր . սկսաւ յանդիմանել Յօնայի մայրը և ըսաւ որ հետեւեալ օր փաշային իմաց պիտի տայ եթէ Յօնան իրեն կնութեան չարուի : Մայրը սկսաւ աղաչել որ Դէտէլինի վրայ բան մը չխօսի փաշային : Խեղճ Յօնան հետեւեալ առաւօտուն ճանրայ ելաւ անօրէն Թուրքին հետ , բռնութեամբ մահմետական կրօնքն ընդունելու համար :

Տարի մը յետոյ Դէտէլին վերադարձաւ Սրպիտէն և իմացաւ Յօնաի բռնի առեւանգուիլը , իսկ Յօնա ամբողջ տարի մը հաստատ մնացած էր իւր կրօնքի վրայ : Թուրք պաշտօնեայն , վատ արարածը , թէեւ շատ կը տանջէր պուլղարուհին որ թրքանալով իրեն կինը լինի , բայց նա երբէք չէր լսեր Թուրքին : Դէտէլին և Դօնչօ իրենց հայրենի տունը թողլով հեռացան : Օր մը երբ Սթարա Բլանինաի մէջ Թուրք կոչսային , յանկարծ

անդէն մի չրթաք (1) ներկայացաւ Դէտէլինի և սկսաւ պատմել իւր նշանածի վրայ ճշմարիտ տեղեկութիւններ . այդ անձը կըսէր թէ աիւ և գիշեր կը տանջուի թշուառ ուղղիկը . Թուրք պաշտօնեայն իրեն հնազանդեցնելու համար օրերով անօթի կը թողու զայն որ սակայն դարձեալ չհնազանդիր Թուրքի կամքին : Երբ Դօնչօ կը լսէր չրթաքի խօսքերը , կը սկսէր դառնալին լալ : Վերջապէս երկու աւաղակապեաք գիշեր մը ճանբայ ելան Պէտքօվիցա երթալու . Սթարա Բլանինաի ամենէն վտանգաւոր ճանբաներէն գիշերային խաւարին մէջէն ուղղակի իջան Պէտքօվիցա ուր կը գտնուէր Յօնա . անդ ջաղացքի մը մօտ փոքրիկ անտառի մը մէջ քնացան . երբ առաւօտեան արշալոյսը կը ծագէր , մի պուլղար գինե

(1) «Չրթաք» կըսուի պուլղարիացի Թրքաց :

տան մը մէջ մօտան խորհրդակցելու : Այն թուրք պաշտօնեայն Պէտքօվի-
ցաի դատաւորն (խատին) էր . որոշե-
ցին որ դատաւորին ծառան (որ մի
տեղացի Պուլլար էր) կաշառելով,
նորա ձեռնտուութեամբ Յօնան փախ-
ցընեն և թուրքն ալ սպաննեն : Նոյն
օրը յաջողեցան Պօրխը (դատաւորի
ծառան) գտնել . մէկ երկու ժամի
չափ խօսակցեցան նորա հետ , ամեն
ինչ կարգադրեցին . Յօնա պատրաստ
կ'սպասէր իւր նշանածին : Կէս գիշերը
մօտ էր . Յօնաի պառկած սենեկին
պատուհանէն Յ մէթր բարձրութեամբ
չօւտնէ շինուած սանդուխ մը կախեց
Պօրխ . այդ պատուհանը փողոց կը
նայէր . Դօնչօ և Դէտէլին քաջ նա-
ւաստիներու նման վեր ելան և Յօ-
նաի պառկելու սենեակը մօտան ուր
պատրաստ կ'սպասէր նա : Միեւնոյն
սենեկի մէջ ուրիշ մի երիտասարդ աղ-
ջիկ կը քնանար . այս արարածն ալ

Պուլլար աղգէ էր որ Յօնաի նման
բռնութեամբ առեւանգած էին իւր
աղքատ ծնողացը գրկէն : Դէտէլին
համբուրեց իւր նշանածը և յանկարծ
սկսաւ հեծկլտալ . նոյն միջոցին Դօնչօ
տեսաւ միւս աղջիկը որ մետաքսեայ
անկողնոյ մը վրայ տարածուած , ձեռ-
քերը խաչաձեւ կ'ուրձքին դրած ,
երկայն և խարտիչագոյն մազերը
տակնուկրայ , հանդարտ կը քնանար :
Դօնչօ մօտեցաւ նորա , բռնեց նորա
բազուկը և հաստ ձայնիւ արտասա-
նեց . Սթաւայ , տա խօտիմ (ելիւ եր-
թանք) : Աղջիկը ելաւ կանգնեցաւ ,
մէկ մը դէպի աջ կողմը դարձուց իւր
աչքերը , յետոյ ձախ կողմը . տեսաւ
երկու զինեալ անձանթ մարդիկ :
Նախ ետ քաշուելով դողաց , յետոյ
այնպէս ուժգին պօռաց որ տանը մէջ
եղող անձինք ամենքն ալ սարսափա-
հար ստքի ելան . ձերունի թուրքը
իւր անկողնոյն քով կախուած դէն-

քերէն երկու Բրիդիրէնի ատրճանակ
ձեռացը մէջ առնելով եկաւ դրանը
մէջ կանգնեցաւ . նոյն միջոցին Դէտէ-
լին իւր երկայն գանակով երկու հար-
ուած տուաւ Թուրքին , նա ալ ձե-
ռացը մէջ ունեցած ատրճանակներէ
մին արձակեց Դէտէլինի վրայ ու գե-
տին գլորեցաւ . Դէտէլին ազատ մը-
նալու համար մէկ կողմ քաշուեցաւ .
իսկ Յօնան իւր նշանածին ետեւը
կանգնած լինելով , ատրճանակին բեր-
նէն ելած գնտակը ուղղակի Յօնաի
սիրտը մտաւ և միւս կողմէն ելնելով
ինկաւ տախտակամածին վրայ . յետոյ
վիրաւորեալը « ահ , Դէտէլին » ար-
տասանեց , ինկաւ գետին և հոգին
աւանդեց : Մերձակայ տունքէն
Թուրքերը լեցուեցան օրոնք յաջողե-
ցան վիրաւորելով ձերբակալել երկու
աւազակապետներն . անմիջապէս քա-
ղաքին բանտը դրին զանոնք : Հե-
տեւեալ օրը մահուան դատապար-

տելով , երրորդ օրը կախեցին Դէտէ-
լինը՝ ի ներկայութեան Դօնչօյի . իսկ
Դօնչօ մէկ ամիս յետոյ կախաղան պի-
տի ելնէր . այսպէս վճած էին :
Դէտէլին իւր մահուանէ առաջ գաղտ-
նապէս մի նամակ գրեց Դօնչօյի , ո-
րուն օրինակը աստ կը թարգմանեմք
բառ առ բառ , Պուլլարիոյ բարերար
անմահն Լիւպին Քարաւէլօֆի հա-
տընտիրներէն քաղելով .

« Որդեակ իմ Դօնչօ , պարտական
կը թողում զքեզ առաջի Աստուծոյ ,
եթէ իմ կամքս չկատարես , մահուա-
նէս յետոյ դու ողջ մնալով աւագա-
կապետ պէտք է ընտրուիս . թող Ս.
Կարապետ օգնական լինի քեզ որ մեր
թշնամեաց բաղում կոտորած տաս .
բայց եթէ ձեռքդ բարձրացնես Պուլ-
լարաց վրայ և յանդգնիս սպաննել և
կողոպտել զանոնք , այն ատեն Աս-
տուծոյ պատժոյն արժանի լինիս և

քու վերջին մխիթարանքդ թող լինի
կախապան :

1806 սեպտ. 20 (1)

ԴԵՏԷԼԻՆ

Հին Բլանինա

Անցաւ մէկ ամիս Դէտէլինի մահ-
ուանէն , եկաւ այն օրը որ պիտի ըս-
պաննէին Դօնչօն ալ . բանտապահը
որ միամիտ ծերունի մի Աւպանիացի
էր , իմաց տուաւ Դօնչօյի թէ պիտի
կախուէր : Մահուան դատապարտեալը
քարաշէն բանտի երկրորդ յարկի մութ
սենեկի մը մէջ կը գտնուէր . իւր ըս-

(1) Ներկայ տարւոյս մէջ Ս. Բեդրըս-
պուրկ հրատարակեալ « Դօնչօ » անուն
տետրի մէջ վերոգրեալ Դէտէլինի նամա-
կը կայ , որ ռուսերէն լեզուաւ խլապին
Քարապէլօֆի Հառնտիրէն թարգման-
ուած է . իսկ ես պուլղարերէնէ թարգ-
մանած ատենս 1806 սեպտ. 20 թուա-
կանը գտած եմ , մինչդեռ ռուսերէնէ
թարգմանեալ վէպիկը միայն 18... թիւ
նշանակած է :

պանման լուրը առած օրուան երկ-
րորդ գիշերը յաջողեցաւ սենեկին եր-
կաթէ վանդակները կտրելով փախ-
չիլ ի Սերպիա . անդ շարունակ ութ
տարի կեցաւ Դօնչօ , յետոյ նորէն
դարձաւ իւր հայրենիքը . իմացաւ որ
Սթարա Բլանինաի մէջ Բէթքօ անուն
մէկը ասպատակութիւն կընէ , միա-
ցաւ նորա հետ և յաջողեցաւ բաւա-
կան արբանեակներ ալ ունենալ : Այս-
պէս 10 տարի եւս Դօնչօ իւր ասպա-
տակութիւնը շարունակեց . երբ կը
լսէր որ ընկերներէ մին Պուլղար կու-
ղպտած և կամ սպաննած է , կրակ
կը թափէր նորա գլխուն , կը յանդի-
մանէր զնա խրատելով որ ուրիշ ան-
գամ չգործէ : 1815 թուականին Մու-
րատ Պին-պաշի անուն հրէշը Տէլի-
պաշներու և Քաճախներու գլուխը
անցած կը յարձակի Դօնչօյի գիւղին
վրայ . սոքա քաջաբար կը պատե-
րազմին . երբ ճակատամարտը կըսաստ-

կանայ, Դօնչօ իւր երկայն եաթաղա-
նով կը յարձակի Մուրատ Պինպաշիի
վրայ, նորա մարմինը մի քանի կտոր
ընելէ յետոյ կը յանձնէ նորա հոգին
Մուհամմէտի: Նոյն տառն մի ուրիշ
Տէլիպաշ մ'ալ կը վիրաւորէ Դօնչօն
ճիշդ կուրծքին մէջտեղէն և այսպէս
կը վերջանայ Դօնչօի կեանքը 1813
թուականին:

4.

ԿԸԼԸՊ ՎՕՅՎՕՏԱ (1)

Սա ծնաւ 1783 թուականին յԱ-
րեւելեան Րումէլի Քալօֆէր քաղա-
քին մէջ: Պուլլարք կը կարծեն որ
այս անձը Վէնէռաի (Vénéra-Ասա-

(1) «Կըլըպ» կը նշանակէ պուլլար լեզ-
ուով «աղաւնի»: այս անձը շատ գեղե-
ցիկ լինելուն համար Աղաւնի անունը տը-
ուած են Պուլլարք:

ղիկ) ցեղէն սերած է. ուստի արժան
կը դատեմք աստ նկարագրելու նորա
դէմքը:

Կըլըպ վոյվօտա երկայնահասակ,
յաղթանդամ, վարդապօյն այտերով,
կապոյտ աչերով, գեղնագոյն մե-
տաքսանման մազերով, երկայն և
բարակ պեխերով, ձիւնափայլ սպի-
տակ դէմքով մի գեղեցիկ անձ է ե-
ղեր. շատ անգամ նորա թշնամի-
ները գեղեցիկութեանը վրայ զթալով
նորա դէմ զէնք չզօրծածել երգուըն-
ցած են: Սորա տաղակապետ ըլլա-
լուն բուն պատճառը այս է. իւր հայ-
րը Տէլիպաշիի ատրճանակի հարուա-
ծէ մեռած ըլլալով, Կըլըպ այնպէս
ուխտեր է որ միշտ Տաճկաց դէմ պա-
տերադմելով իւր վրէժը առնու: Ա-
ռաջին անգամ սա 500 արբանեակ-
ներով գիշեր տառն կը յարձակի Թըր-
նօվա քաղաքի վրայ և մեծ կոտորած
կուտայ Տաճկաց, երեք օր եւս քա-

շաքին կը տիրէ , Տաճկաց կիները քրիստոնէութեան կը դարձնէ , իսկ Տէլիպաշի և Քոճալի ուր որ կը գլու- նէ , ամենքն ալ սրէ կանցունէ , և երբ կը տեսնէ որ քաղաքը պաշարելու համար թրքաց մի քանի բանակներ զրկուած են , անկարող կը լինի դի- մագրելու և գիշեր ատեն խոյս կու- տայ անկից ուղղակի ի Շիրքա Պալ- քան : Ամիս մը յետոյ Գըղանլըք և Ձա- ղարա քաղաքներու վրայ կը յարձակի . հոս ալ բաւական կտորած կուտայ Տաճկաց . վերջապէս վիրաւորուելով կը մեռնի Տոէնօվա գիւղին մէջ 1817 թուականին : Սորա գեղեցկութեանը և քաջագործութեանը վրայ մինչեւ հիմա կը խօսին Պուլլարք :

5.

ՄԼԱՏԷՆ ՎՈՅՎՈՏԱ

Ծնաւ 1797ին Պուլլարիոյ Էլէնա քաղաքին մէջ : Սորա ապստամբ լի-

նելու պատճառն այս եղած է . իւր երիտասարդ քոյրը Տաճիկք բռնու- թեամբ առեւանգելով կը թրքացնեն . Մլատէն սխերիմ ըլլալով , իւր քոյրը կնութեան առնող Թուրքին սենեակը կը մտնէ երեկոյ մը և կսպաննէ զնա . յետոյ քոյր և եղբայր խոյս կուտան Պալքանի մօտակայ գիւղի մը մէջ բը- նակելու : Այն օրէն Մլատէն կսկսի 50-60 արբանեակներով շրջագայիլ և Տաճկաց գիւղերու վրայ կը յարձակի . այսպէս երեք տարի շարունակ իւր հայրենի հողի վրայ մեծամեծ չարիք- ներ կը հասցնէ Տաճկաց . հարուստ Տաճիկներն կը կողոպտէր , ստակ , եղ , ոչխար կը տանէր , յետոյ Պուլլար գիւ- ղացւոյ կը բաժնէր զանոնք . ուր որ կը դիմաւորէր Մուհամմէտի սերնդ- եան , առանց բան մը հարցնելու կը սպաննէր . շատ անգամ ալ թրքու- հիներու ականջները կտրելով կը թո- ղուր : Յիրուի Մլատէնի արշաւանքը

քիչ ժամանակ տեւեց, բայց շատ կոտորած տուաւ Տաճկաց. կան այնպիսի Պուլղար ապստամբապետներ որ շարունակ 10-15 տարի թափառած են Պալքաններու մէջ, բայց հազիւ 5-10 թշնամի սպաննած են. բայց Մլատէն գրէթէ ամեն օր գոնէ մէկ թուրք պիտի որսորդ սպաններու համար: Եթէ մէկը Մլատէնի մօտ նստէր, ճիշդ այն հօտը պիտի առնուր նորա վրայէն, ինչպէս մարդ մը մտավաճառի մը վրայէ կառնու, արեան գէշ հօտը. իւր զոհերուն արեան բիծերը կը տեսնուէին Մլատէնի հազուադէպ վրայ: Օր մը, երբ կիմանայ որ Օսման-Բագարի Քոճալիներու աւաղակ խումբերն իւր վրայ յարձակելու կը պատրաստուին, Սերպիա կը փախչի և մի քանի ամիս յետոյ անդ հիւանդանալով կը մեռնի 1821 թուականին:

6.

ԿԷՕՐԿԻ ՍԹՕՅԲՕՅ

Կէօրկի Սթօյքօֆ ծնաւ փետրվ. 3ին, 1806 թուականին, Արեւելեան Բուսէլիի Քօթէլ (Քաղան) քաղաքը: Սորա քաջագործութիւնք ալ խիստ զարմանալի են: Կէօրկի հազիւ 20 տարեկան էր, Մլատէն Վոյվոտայի մահուանէն յետոյ սկսաւ Տաճկաց դէմ մարտաիլ: Տեսներով Օսման-Բագարի և ճումաարի Քոճալիներուն Պուլղարաց դէմ գործած հարստահարութիւններն որոնք այն թուականին բոլոր ճանապարհի անցքերը բռնելով անդադար Պուլղար վաճառականներու և գիւղացիներու վրայ կը յարձակէին, կը սպաննէին, կը կոշտատէին և մեծամեծ շարիքներ կը հանուանէին քրիստոնեայ ժողովրդոց,

Կէօրկի յաջողեցաւ Քօթէլ գաւառի Պուլլար երիտասարդները սոք հանել և նոյա ապստամբապետ լինելով սկսաւ յառաջանալ գէպի Օսման-Բաղար : Սթօյքօֆ որոշեց Թրքաց Բամազան պայրամի օրը յարձակիլ նոյա վրայ, և այնպէս ալ բրաւ . այս առիթը լաւ պիտի նպաստէր Պուլլարաց, քանզի Քոճալի խումբերը քաղաքաց և գիւղօրէից մէջ կը գրտնուէին պայրամը տօնելու համար : Յարձակումը կսկսի և Տաճկաց գէմ սոսկիայի ճակատամարտ մը տալով Օսման-Բաղարի չըջակայ Տաճիկ գիւղերը մօխիր գարձնելէ յետոյ կը փախչի ի Պէսաքտալիա . անգ մէկ տարի թափառական կը շրջի, յետոյ զինավարժ լինելու համար՝ Ռուսաց 16րդ բանակի մէջ կամաւոր զօրք կը գրուի : Երկու տարուան մէջ Սթօյքօֆ քաբիթանութեան (հարկւրապետ) աստիճան կառնու . երեք ամիս յետոյ սու-

սօ-Թրքահան պատերազմը կը ծագի 1828-29ին . Սթօյքօֆի բանակն ընդհանուր պատերազմական զօրավարի հրամանաւ կը զրկուի Սիլիստրէ քաղաքը պաշարելու . նա սիրով կընդունի այս նպատաւօր պաշտօնը քանզի իւր սխերիմ թշնամոյն գէմ պիտի պատերազմէր : Սիլիստրէ ժամանալէն յետոյ առաջին փորձ մընելու նպատակաւ կը յարձակի քաղաքին վրայ . անշուշտ կուղէր իմանալ Օսմանեան զօրաց զօրութիւնը . բայց անյաջող կը գառնայ : Հետեւեալ օրը նորէն կը յարձակի և սոսկալի ճակատամարտէ մը յետոյ, կը պաշարէ քաղաքին բերդը . նոյն միջոցին մի քանի վաշտ Ռուսաց զօրքեր ալ վրայ հասնելով Սթօյքօֆի բանակին հետ կը միանան և կը սկսին քաղաքը ամեն կողմէ ուժաւորել : Օսմանեան բանակները երեք օր գիւմադրելէ յետոյ կը ստիպուին անձ-

նոտուր լինել : Այսպէս իւր քաջութեամբը բաւական առեւն կը տիրէ Սիւխարէ քաղաքին . յետոյ պատերազմը կը վերջանայ , հաշտութիւն կը հրատարակուի և Սթոյքոֆ ի վարձաւորութիւն իւր քաջագործութեանց , Ռուսիոյ կայսեր կողմանէ « Սվէթի Աննա » ի (չեմ գիտեր որ աստիճանի) շքանշանը կընդունի : Զորս տարի եւս Ռուսիոյ մէջ կը մնայ . դարձեալ հայերենասիրութեան կայծը կը բռնկի օրրտին մէջ , հայերենաց փրկութեանը ծառայելու նպատակաւ 1833 թուականին կը դառնայ իւր հայրենիքը ի Պուլլարիա յեղափոխութիւն յարուցանելու . քիչ ժամանակի մէջ 12 հազար Պուլլար կամաւորներ կը պատրաստէ Տաճկաց դէմ պատերազմելու համար :

Զմառնանք յիշել թէ Սթոյքոֆ Ռուսիայէն հայրենիք վերադարձած ժամանակ 500 կոոր դէնք թուլայի

գործարաններէն գնելով մինչեւ Ռումանիա բերած էր իւր հետ : Գործերը կարգադրելէ յետոյ յաջողեցաւ գէնքերը ծածկապէս Պուլլարիա փոխադրել և Պալքանի շրջակայ գիւղացւոց բաժնելով ուսոյց նոյա թէ ինչպէս պէտք է գործածեն : Պատերազմական դիրքեր պատրաստելով , 1834 ժայիս ամսոյ սկիզբները սկսաւ ապստամբութիւնը . վա՛յ այն թուրքին որ Սթոյքոֆի ձեռքը կանցնէր : Երկու ամիս շարունակ տեւեց այս ապստամբական պատերազմը . Օսմանեան զօրաց բանակները , Տէլիպաշիներու և Քոճայիներու խումբերը իրենց անյաջողութիւնը տեսնելով ըստիպուեցան ետ քաշուիլ բաւական կոտորած տալով :

Սթոյքոֆ յեղափոխութիւնը յառաջ տանելու նպատակաւ կը սկսի շրջագայիլ Տրէնօվայի և Թրնօվայի գաւառները ապստամբութիւն քա-

բողեւում , բայց աւագ որ Սթօյքօֆ
Թընօվա քաղաքին մէջ կը ձերբակալ-
ուի և անմիջապէս կը բանտարկուի
Վիտինի բերդին մէջ . յետոյ Վիտինի
կուսակալ Հիւսնի փաշան եղելութիւն-
նը կիմացունէ ի Կ. Պօլիս առ Բ. Գուսնե-
Քիչ օրէն Կ. Պօլիս կը զրկուի Սթօյ-
քօֆ Մուլթան Մահմուտի հրամանաւ .
ապստամբապետը առանց անհանգիստ
լինելու հառաւ Կ. Պօլիս . Թուրքեր
չառ քաղաքավարութեամբ և մար-
դասիրութեամբ կը վարուէին նորա
հետ : Սուլթան Մահմուտ երբ կիմա-
նայ թէ Սթօյքօֆ հառած է Կ. Պօլիս ,
անմիջապէս իւր զէմը կը կոչէ , հիւ-
նալով նորա քաջագործութեանցը վը-
րայ : Յազմողն Սթօյքօֆ ներկայա-
յաւ առիւծի նման ոլորուած պիսե-
րով և ունենալով իւր երկու ծնօտ-
ներուն վրայ ուսական ձեւով իւր
երկայն մորունն որ բարկութենէն
ծովու ալեաց նման կը ծածանէր իւր

զէմքի վրայ : Սուլթանը վայրիկ մի
նորա ահռելի կերպարանը դիտելէ
յետոյ , սկսաւ հետեւեալ խօսքերը
արտասանել մեղմ ձայնիւ . Սթօյքօֆ ,
ես քու անունդ չառ տարիներէ ի
վեր լսած եմ , կը փախաքէի քու
զէմքդ տեսնելու , այժմ գոհ եմ այս
վայրկենիս որ աչերս կը տեսնեն քու
զէմքդ . կարծեմ դու ես Սիլիստրէի
յաղթողն որ իմ հաղաբաւոր բանակ-
ներու մեծամեծ կոտորածներ տալով
Ռուսիոյ կայսեր ալ սիրելի եղած ես .
թող ուրեմն ազատէ Ռուսիա զքեզ
իմ ձեռքէս . բայց ահա ես կը շնոր-
հեմ քեզ կեանքդ զի ես վատութիւն
կը համարիմ քաջ մարդիկ սպաննել .
դու մի քաղաքական յանցաւոր լի-
նելուդ համար առանց դատի ես .
թարկելու մշտնջենաւոր աքսորի կը
դատապարտեմ զքեզ ի Քօնեա , անդ-
աեղական կառավարութեան սնտու-
կէն պիտի ընդունիս հազար զրուչ

ամսաթիւոյ , փոխարէն քաջագործութեանդ . խօսէ ուրեմն , Օսմանեան պետութենէն ի՞նչ գէշութիւն տեսար որ նորա գէժ ապստամբելով պատճառ եղար այնչափ արիւնհեղութեան . միթէ զաւակ մը իւր հաւատարիմ ծնողքը կ'սպաննէ՞ . մարդիկ ինչ ազգէ ալ լինին , ամենքն ալ եղբայր են . միթէ գոհ չե՞ն Պուլղարները Օսմանեան պետութեան հպատակ լինելէն : Սթոյքօֆ անտարբերութեամբ կը լսէր Սուլթանի խօսքերուն . յետոյ նորա հարցման անմիջապէս բարկութեամբ պատասխանեց . Այո՛ , դուք այնպիսի եղբայրներ էք քրիստոնեայ հպատակաց , ինչպէս Կայէնն ալ Աբելին եղբայրն էր . աւելի լաւ է ինձ համար մեռնիլ քան թէ օտար երկնքի մը տակ ապրիլ . բայց , Վեհափառ Տէր , պէտք է գիտնաք որ Սթոյքօֆ իւր ետեւէն ահեղ վրէժ մը պիտի թողու , վրէժ

մը , որ երբէք չպիտի յագենայ և չը պիտի մարի ձեր արեամբը . ես որ քու հազարաւոր զօրացդ գէժ պատերազմած եմ քաջաբար , ես որ սիրելի եղած եմ Ռուսիոյ կայսեր և իմ թշուառ Ազգիս , ես որ կողքամ իմ հայրենիքս մինչ դու թոշակ կը խոստանաս ինձ , ես կուզեմ սուր ի ձեռին մեռնիլ այն հողի վրայ որ զիս անոյց տարիներով : Վեհափառ թագաւոր , անշուշտ հետաքրքիր ես իմանալու մեր ապստամբութեան բուն պատճառը . Ձեր Վեհափառութիւնը ստիպեց զիս որ ճշմարտութիւնը խոստովանիմ որպէս զի դուք ալ իմանաք Ձեր պաշտօնէից գործերը , յետոյ դատեցէք . մտիկ ըրէք ուրեմն : Այսօր Պուլղարք իբրեւ գերի և կերակուր ստեղծուած են այն հրէշ Տէլիպաշիներու և Քուճալիներու . եթէ կը սիրէք արդարութիւնը , եթէ կը փափաքիք որ Պուլղարը հանգիստ կեանք

վայելէ, նախ այդ հրէշները պէտք է
մաքրէք Պուլղարիաէն. նոքա ամենքն
ալ երկնավրէժ հրէշներ են որոնք ան-
խնայ կը հարուածեն խեղճ տառապ-
եալ Պուլղարները. անուրանալի ճրշ-
մարտութեամբ կապացուցանեմ թէ
միշտ Պուլղարը կը ցանէ իւր տրտին
մէջ և երբ ժամանակը կուգայ հըն-
ձեւու, այն ատեն Տաճկին իրաւունքն
է այն. և այսպէս Պուլղարը կը մնայ
անօթի և տռանց սերմի. դարձեալ
երբ փոքրիկ մօտ մը շահելով Պուլ-
ղարը կը հարստանայ, անմիջապէս չա-
րաչար կը հարստահարէ զայն Թուրքը
մերկացնելով բոլորովին: Կամուսնա-
նայ երիտասարդ Պուլղարը, այդ հը-
րէշները կը դուարձանան անոր մատաղ
կնոջ հետ ամիսներով լեռներու և
քարայրներու մէջ պահելով զնա և
կամ բոլորովին կը կորսնցունեն թրք-
քացնելով զնա: Արդարութիւն և ի-
րաւունք. այս բառերը օտար են

Պուլղարաց նկատմամբ ձեր բոլոր դա-
տարաններու առջեւ: Իմ այս պատ-
մածներս ստուգելու համար ելէք ան-
գամ մը մեր երկիրը շրջագայելու և
պիտի տեսնէք անդ հազարաւոր սրը-
տաճկիկ տեսարաններ. ամեն օր պի-
տի տեսնէք որ անմեղ արիւններ կը
հոսին. վերջապէս պիտի տեսնէք,
կըսեմ, մեր սրբազան տաճարները
ստնակօխ եղած. մինչեւ ե՞րբ պիտի
կրէ մեր ազգը այս անտանելի ցաւե-
րը. դարձաւ անգամ մը աչքդ Պուլ-
ղար հպատակիդ վրայ և կարծեմ անդ
պիտի տեսնես մի միայն արատասուք
և թշուառութիւն. և եթէ այս վի-
ճակը շարունակուի, ի՞նչ մահուանէս
յետոյ պիտի ելնեն այնպիսի քաջեր
որոնք արիւն թափելով վերջապէս
պիտի կարողանան ազատել Պուլղար
ազգը ձեր ձեռքէն, Պուլղարը միշտ
վրէժխնդիր պիտի մնայ Օսմանեան
պետութենէն. . . :

Այս խօսքեր խօսելէն յետոյ ,
Սթօյքօֆ մի քանի թուրք պաշտօ-
նէից հսկողութեամբ կը զրկուի իւր
աքսորաւորներն և անդ ութ տարի
մնալէ յետոյ , հայրենասիրութեան
կրակին զոհ եղած կը մեռնի ի Քօնիա
(Ասիա) 1842 թուականին :

7.

ՍԱՎԱ. ՍԹՕՅԲՕՅ ՌԱՔՕՎԱՔԻ (1)

Ահաւասիկ մէկ մեծանուն բարե-
րարի մը կենսագրութիւնը որուն մար-
մինը Պուրբէշի մնացած ըլլալով ,
Պուլղար կառավարութիւնը 20 հազար
Փրանզ ծախսեց և նորա ոսկորներն
Սօֆիա փոխադրեց 1885ի յունիսի 2ին ,
կիրակի օրը , մեծաւ հանդիսիւ :

(1) Սորա հայրը Քաղան քաղաքի մօ-
տակայ Ռաքօվա անուն գիւղէն ըլլալուն
համար , Ռաքօվաքի մականունը առած է :

Ծ . Հեղին .

Սաւլա Ռաքօվաքի քաղաքագէտ ,
բանաստեղծ և մէկ խօսքով փիլիսո-
փայ մտղ էր : Ծնու 1825ի յունիս
ամսոյ սկիզբները Արեւելեան Րումէ-
լիի Գօթէլ (Քաղան) քաղաքին մէջ :
Սորա անմօռանալի յիշատակները մին-
չեւ ցայսօր կը պատուեն Պուլղարք
ամենայն շերմեռանդութեամբ : Ռա-
քօվաքի նախ իւր ուսումն առաւ
տեղւոյն պուլղարական ազգային վար-
ժարանին մէջ , յետոյ գնաց Յունաս-
տան և անդ լրացուց իրաւաբանա-
կան ուսումը Աթէնքի համալսարանին
մէջ : Սա կը խօսէր և կը գրէր պուլ-
ղարերէն , յունարէն , թուրքերէն ,
ռուսերէն , գաղղիերէն և գերմանե-
րէն . երբ Ռօմանիա անցաւ , անդ
սովորեցաւ ռումանական լեզուն ալ :

Երբ 28 տարեկան էր Ռաքօվաքի ,
ուխտեց որ իւր կենաց մինչեւ վերջին
շունչը աշխատի մի միայն հայրենեա-
ցը փրկութեանը համար : Եւ այնպէս

ալ բրտու : Առաջին անգամ գաղանի
յեղափոխական ընկերութիւններ կազ-
մեց օտար տէրութեանց աղտոտ քա-
ղաքաց մէջ , այսինքն Պէտարապիոյ
մէջ ի Պօլկրատ (քանդի Պէտարապիոյ
մէջ պալքանեան ժողովուրդներն են
որ հին ժամանակէ ի վեր Տաճկաց
հարստահարութեանց չգիմանալով
գաղթած են անգ. աղտոտ մնալու հա-
մար) , Ռօմանիոյ մէջ ի Պուքրէշթ ,
Սերպիոյ մէջ ի Պէլկրատ և Մօնթէ-
նէկրօի մէջ ի Յէթիկա : Ռաքօվսքի
այս ընկերութեանց ժողովոյ նախա-
գահն էր որուն կեդրոնն էր ի Պուք-
րէշթ : Այդ երեք քաղաքաց մէջ
մասնաժողովներ կային որոնք մէկ մէկ
գործադիր պաշտօնէի միջոցաւ կը
կառավարուէին և այդ պաշտօնեայք
Պուքրէշթ կեդրոն ճանչնալով , կը
թղթակցէին Ռաքօվսքիի հետ : Նոյն
ժամանակները Պալքանի մէջ շատ մը
ասպատակ խումբեր կը գտնուէին .

Ռաքօվսքի նոցա գաղանապէս զէնք
և հրանիւթ կը զրկէր Ռուսոսդէն ի
Թրնօվա և անկից կը փոխադրէին
Պալքան : Այդ մասնաժողովներն ու-
նէին նաեւ իրենց գաղանի թղթա-
տարներ որոնք զարմանալի վարպե-
տութեամբ կը գործէին այդ փափուկ
արհեստը . Ռաքօվսքի երբ Պուլկա-
րիոյ գործակատարաց մէկուն գաղտ-
նի մի նամակ և կամ մի չըջաբերական
պիտի ուղարկէր , ուղղակի նորա հաս-
ցէն և կամ անունը չէր գրուեր նա-
մակին վրայ , այլ Թուրք կառավա-
րութեան բարձրաստիճան Պուլկար
պաշտօնէի մը և կամ հարստահարիչ
Պուլկար շօրպոճիի մը անունն կը կրէր
նամակին պահարանը և թղթատարը
գիտէր որ նամակը ուղղակի Գործա-
դիր պաշտօնէին ձեռքը պիտի յանձ-
նուէր . և եթէ ձերբակալուէին այդ-
պիտի գաղանի նամակներ , վա՛յ այն
թրքասէր , փառամոլ և հարստահա-

րիչ Պուլլար չօրպածիրն . կառավարութիւնը ուղղակի զինք ձերբակալելով և դու քովիս մը ես ըսելով պիտի բանտարկէր զնա , քանզի նամակին վրայ իւր անունը գրուած էր և անկարող կը լինէր ինքզինք արդարացնելու : Այսպէս հայրենեաց թըշնամի եղպիներէն ալ վրէժ կառնէին : Իսկ ընդհակառակը շատ անգամներ ալ երբ գաղանի թղթատարը օտար երկրի մը սահմանադրէն Տաճկաստան կանցնէր , իւր վրայ ունեցած նամակները մաքսատան պաշտօնեայք քննելով ազատ կը թողուն , կարծելով թէ յիրաւի այն ինչ Պուլլար պաշտօնէին և կամ չօրպածիրն համար է այդ նամակը : Ահա Ռաքովսքիի մի ճարտարութիւնը :

Ռաքովսքի ամեն տարի մայիս ամսոյ սկիզբները , այսինքն Սերպիոյ ինտորադրութեան ժամանակ , շատ մը Պուլլար երիտասարդներ իւր հետ

առնելով կը տանէր ի Սերպիա և անդնոցա բանակներու մէջ կամաւոր գրել կուտար . երկու տարի կը կենային նոքա . յետոյ ուղղակի Պուլլարիա կը վերադառնային Տաճկաց գէմ պատերազմելու : Ռաքովսքի այնչափ սերտ բարեկամութիւն յառաջ բերած և սիրելի եղած էր Սերպիոյ Միխայէլ Օպուէնովիչ իշխանին որ շատ անգամ հարիւրաւոր հրացաններ և ըէփօլէթներ կը նուիրէր զինուորական շրջանը աւարտող Պուլլարաց իրենց հայրենիքը վերադառնալու ատեն , ի վարձատրութիւն ծառայութեան : 1876ին տեղի ունեցած սերպո-թըրքական պատերազմի ժամանակ ալ 15 հազարէ աւելի Պուլլար երիտասարդներ օգնութեան գնացին Սերպերու : Իրենցմէ հազիւ 1-2 հազարը ողջ առողջ վերադարձան իրենց հայրենիքը . գրեթէ 13 հազարը պատերազմի

դաշտը մեռան և կամ վիրաւորուե-
լով, աշխատելու անկարող, առանց
ձեռքի և առանց ոտքի մնացին: Ես
ինքս տկանատես լինելով կը վկայեմ.
Ալէքսինաչի և Պապինո Կլավայի պա-
տերազմներուն մէջ հարիւրաւոր վի-
րաւորեալ և մեռեալ Պուլղար Կոմա-
ւորներու հանդիպելով, վիրաւորնե-
րու վէրքերը դարմանած եմ զի այն
թուականին Օսմանեան բանակին մէջ
վիրաբոյժ էի: Այնիւ ընթերցող, արդ-
եօք ինչ նպատակաւ Պուլղարք օտար
ազգի մը աղատութեան համար արիւն
կը թափէին. առաջին՝ անոր համար
որ Սերպիայիք ալ օր մը Պուլղարաց
օգնութեան հասնէին. երկրորդ՝ ի-
րենց վրէժը կը լուծէին Տաճկաց դէմ
պատերազմելով: Ամեն անձնուրաց
Գործադիր պաշտօնեայ երգուեալ էր
առաջի Աստուծոյ և Սրբոց, որ եթէ,
Աստուած մի արասցէ, իրենց պաշ-
տօնավարութեան ժամանակ Տաճկաց

ձեռքը անցնին, առանց ճշմարտու-
թիւնը խոստովանելու դատաւորաց
առջեւ, իրենց գաղտնեօք հանդերձ
ամփոփուին սեւ հողին մէջ: Սոքա կը
շրջագայէին տիւ և գիշեր Պալքան-
ներու մէջ, կը սիրէին զիրար, ինչ-
պէս որ կը սիրէ մարդ մը իւր Աստ-
ուածը և կատէին թշնամինին, ինչ-
պէս որ կատէ գերի մը իւր տէրը:

Սովա Ռաքօվսքիի մի քանի հե-
տաքրքրական գործերը արժան կը
դատեմք ասա յիշելու, ընթերցողին
դադափար մը տալու համար քաջ հայ-
րենասիրի մը կեանքին վրայ: 1854ին
երբ ռուսօ-թրքական պատերազմը
կը ծագի, Ռաքօվսքի անմիջապէս
Շուվա կերթայ և կը յաջողի Տաճկաց
զինուորական ատենի (Էօրֆիէ Մէճ-
լիսի) առաջին գրադրութեան պաշ-
տօնը ստանձնել (Ռաքօվսքի քաջ
հմուտ էր թրքական լեզուի), այս
նպատակաւ որ Ռուսիոյ տէրութեան

մի ծառայութիւն մատուցանէ . կը սկսի գաղտնի նամակներ ուղարկել ի Ռուսիա , Պուքրէշի ռուսական դեսպանին միջնորդութեամբ : Երկու ամիս շարունակ զինուորական գաղտնիքը հաղորդելէ յետոյ Ռաքովսքի կը ձերբակալուի . երեք օր զինուորական ատենին առջեւ դատուելէ յետոյ , մշտնջենաւոր բանտարկութեան կը դատապարտուի և կորոչեն զինք Սգրիանուպոլիս աքսորել : Ռաքովսքի 5 ձիաւոր ժանտարմայից հըսկոզութեան կը յանձնուի իւր աքսորավայրն տանելու համար . Շումլաէն շղթայակապ ճանքայ կելնէ . երկու օր շարունակ քալելէ յետոյ երրորդ օրը արեւը մարը մտնելու ատեն Քաղանի մօտ Վօպէնիցա անուն գիւղը կը հասնին . ժանտարմայք և դատապարտեալը կը հիւրընկալուին Պուլշար չօրպածիի տունը . Ռաքովսքի զատ սենեկի մը մէջ կը փակուի երկու

ժանտարմայից հսկողութեան տակ : Ռաքովսքի հսկող Սլպանիացի ժանտարմաներու հետ շուտ բարեկամացաւ և համոզեց զանոնք որ մի քանի ժամի համար ձեռքերը կաշկանդող շղթաները քակելով ազատ թողուն որ հանգիստ քնանայ : Բարեսիրտ մարդիկ . . . անմիջապէս նորա խընդիրքը կատարուեցաւ : Ռաքովսքի նապաստակի նման քնանալ կը ձեւացնէր . հազիւ կէս գիշերը մօտեցած էր , երկու հսկող Սլպանիացիք գետինը տարածուելով սկսան խորդալ . սքա յիւրաւի կը քնանային , իսկ Ռաքովսքի արթուն էր . երբ տեսաւ որ երկու ապուշներն ամենախոր քունի մէջ էին , Պայրամի (1) մէջքէն երկայն գաշոյնը կամաց մը պատեանէն դուրս քաշելով , առանց ձայն մը հանելու , ոտտիկանաց կսկորդները կտրելով ըս-

(1) Պայրամ՝ Սլպանիացի ժանտարմայի անունն էր :

պաննեց . յետոյ առաւ մի հրացան
և երկու դաշոյն , գիշերուան խաւա-
րին մէջէն սլացաւ գնաց Վօպէնիցա
գիւղէն . լեռներ և ձորեր անցնելով
անվտանգ յաջողեցաւ անցնիլ ի Ռօ-
մանիա և այսպէս ազատեցաւ բար-
բարոսաց ձեռքէն :

Ի Բուսճուգ Նիքոլա Պալքանսքի
անուն ծերունի հայրենասիրին քով
Ռաքովսքի իւր ձեռօք գրած մի
քանի նամակներն տեսայ որոնց մին
բառ առ բառ թարգմանելով կը նը-
շանակեմ հոս որ իւր բարձր և ազատ
գաղափարի տէր լինելը կը հաստատէ :

«1864, 23/4 ապրիլի, Պուքրէշթ

«Հայրենակից իմ եղբայր և ըն-

«Ահաւասիկ յեղափոխութեան ու-
րոշեալ ժամանակը կը հասնի . մէկ ա-
միս յետոյ պատրաստ եղէք ձեր վեր-
ջին ողջոյնը աշխարհի տալու . շուտով
3-4 հարիւր ձեր գնելու ձեռնարկե-

ցէք որոնք մեծ ծառայութիւն պիտի
մատուցանեն մեզ . պէտք է նաեւ որ
Թրնովաի շօսէն (խճուղի) Մանասթ-
րիցաէն (1) մինչեւ Թրնովա մեր ձեռ-
քը լինի . դարձեալ Թրնովաի կառա-
վարական պաշտօնատունը և զօրանո-
ցը այրելու համար (100) հարիւր հօ-
խա հրանիւթ մատակարարելով զե-
տեղելու պաշտօնը (օ-օ) . . . ին (2)
յանձնեցէք . նա միայն կարող է ճար-
տարութեամբ դորձագրել այդ փա-
փուկ պաշտօնը : Պիտի գրեմ ձեզ
դարձեալ քիչ օրէն :

Հայրենասէր

Ս. ՌԱՔՕՎՍՔԻ

(1) Մանասթրիցա Թրնովայի ճանքուն
վրայ մի ընդարձակ գիւղ է , Բուսճուքէ
42 քիլոմէթր հեռաւորութեամբ . իսկ
Ռուսճուքէ մինչեւ Թրնովա 119 քիլո-
մէթր է :

(2) (օ-օ) Այս նշանը մի յեղափոխա-
կան Պուլլարի անունն է որ Ռաքովսքի
հնարած է :

Ռաքովսքի յաջողեցաւ որոշեալ ժամանակին յեղափոխութիւն յարուցանելու . երկու կողմանէ բաւական կոտորած տրուեցաւ , յետոյ տիրեց խաղաղութիւնը : 1865ի առեւտրային Ռումանիոյ մէջ մեծ և վտանգաւոր խռովութիւն մը ծագեցաւ , այսինքն Ռումանք երկու կուսակցութեան բաժնուեցան . որոնց մէկ մասը կուղէր գահընկէց անել իրենց Գուզա անուն իշխանը : Իշխանը պաշտպանող պահապանական կուսակցութիւնը յաղթուեցաւ . իսկ Գուզայի թշնամիները յաջողեցան զինքը գահընկէց ընելով արքայութիւն : Սյո թուականին որովհետեւ Ռումանիա հարկատու էր Օսմանեան պետութեան , սա մտադիր եղաւ 30,000 զօրք զրկել Ուլաշներու վրայ ի զգաստութիւն երկու կուսակցութեանց : Երբ Ռումանք խմացան Օսմանցիներու այս դիտաւորութիւնը , անմիջապէս պատ-

րաստուեցան դէմ դնել Օսմանեան զօրաց և չթողուլ որ իրենց հողի վրայ ոտք դնեն թշնամիք : Պ. Պաւթիանօ որ այն թուականին ալ ներքին գործոց նախարար էր , իւր մօտ ըիմ բարեկամը Պ. Ռաքովսքին իսկոյն իւր մօտ կը կոչէ . այդ վտանգին դարման մը տանելու համար , բոլոր օրը կը խորհրդակցին թուրք զօրաց դիմադրելու մասին : Պ. Պաւթիանօ տաան հազար պուլղար կամաւորաց պէտք ունենալը կիմացունէ Ռաքովսքին . ռուման նախարարի այս առաջարկութիւնը անմիջապէս կրնդունի Ռաքովսքի , հետեւեալ պայմաններով . Ա՛ Պ. Ռաքովսքի պիտի կարենայ 3-4 օրուան մէջ 10 հազար Պուլղար հաւաքել . Բ՛ Ռուման կառավարութիւնը հրացան և վառօդ պիտի բաժնէ 10 հազար պուլղար կամաւորաց . Գ՛ Պուլղար կամաւորները միայն Դանուբի եզերքը կենալով Ռումանիոյ սահմանա-

գլուխը պիտի հսկեն որ Օսմանեան
չօրքեր գիւրութեամբ չի կարենան
անցնիլ Դանուբէն . Դ՝ Պուլլար կա-
մաւորաց համար պատասխանատու
մի միայն Ռաքօվսքի պիտի լինի իւր
Ազգին : Պ. Պռաթիանօ և Ռաքօվսքի
կատորագրեն պայմանագիրը . յետոյ
Ռոման նախարարն դառնալով Ռա-
քօվսքիի կըսէ շնորհակալութեամբ .
Ասի մեծ և անմոռանալի օգնութիւն
մը պիտի լինի Ռոմանիոյ համար և
Պուլլարաց այս աջակցութիւնը և նո-
ցա քաջութիւնը մեծ տեղ մը պիտի
բռնեն երկու ազգաց պատմութեան
էջերուն մէջ : Ռաքօվսքի և Պռաթի-
անօ զիրար համբուրելով կը բաժնուին
վերջինը կը խրոխտայ իւր օգտակար
յաջողութեանը վրայ :

Մէկ ժամ յետոյ Ռաքօվսքի իւր
մտերիմ Պուլլարները հաւաքելով կի-
մացունէ երկու դիւանագիտաց մէջ
տեղի ունեցած խորհրդակցութեանց

արդիւնքը : Երբ կը լսեն Ռաքօվսքիի
բերնէն որ 3-4 օրուան մէջ 10 հազար
պուլլար կամաւոր պիտի հաւաքէ ,
անմիջապէս կ'սկսին ամեն տեղէ Պուլ-
լարներ կոչել որոնք անձնական գոր-
ծերնին մէկդի թողլով կուգան Ռա-
քօվսքիի դրօշակին տակ կը համա-
խմբուին ի Պուքէշթ . մէկ կողմէն
նոցա անուններն կարձանագրուին ,
միւս կողմէն իրենց զէնք կը տրուի .
այսպէս աշարջութեամբ երեք օր-
ուան մէջ լրացուց 10 հազար հայրե-
նասէր Պուլլարներ դրօշակի տակ
առնելու գործը : Զորորդ օրը ար-
շաւուսին շրջաբերականաւ մը իւր մը-
տերիմ ընկերները (գործակատարներն)
դարձեալ իւր մօտը կոչեց . զիրար
բարեւելէ յետոյ , իւր գիտաւորու-
թիւնը յայտնեց նոցա հետեւեալ
փոքրիկ ատենաբանութեամբ . « Հայ-
րենակից եղբայրներ , իմ խորին շնոր-
հակալութիւնս ձեզ յայտնելու պար-

տաւորեալ եմ . շատ գոհ եմ , ինչ որ
խնդրեցի ձեզմէ , նոյնը կատարեցիք :
եղբայրներ , ահաւասիկ պատեհ ա-
ռիթ մը մեր տառապեալ հայրենիքը
բարբարոս և ժանտ թրքաց ձեռքէն
ազատելու . ամենքնիս ալ միաբան
ձեռք ձեռքի տալով աշխատինք հայ-
րենեաց համար . վատ է այն որ աւե-
լի կը սիրէ կեանքը քան թէ իւր Ազ-
գը . ահաւասիկ հիմա պիտի տեսնէ
Եւրոպա մեր հայրենասիրութիւնը և
միանգամայն իւր քաջութիւնը : » Իւր
ընկերները զարմացան Ռաքովսքիի
այս խօսքերուն վրայ և սկսան իրա-
րու երես նայիլ . նոքա կը կարծէին
որ Պուլլարները Ռումանիոյ սահմանա-
գլուխը հսկելու պաշտօնը միայն ու-
նին , մինչդեռ Ռաքովսքի կը պատ-
րաստուէր հայրենիքը ազատելու :
Ռաքովսքի հասկցաւ նոցա միտքը թէ
ինչ ըսել կուզէին և անմիջապէս նո-
ցա խօսքը ընդմիջելով ըսաւ . կը

հասկնամ թէ ինչ ըսել կուզէք . ա-
հաւասիկ ձեզի տասն հազար Պուլ-
լար քաջ կամաւորներ որ մինչեւ վաղ
երեկոյ պիտի հասնին ճուրճէվօ և
անկից Դանուբի եզերքը պիտի բաժ-
նենք կարգաւ . երբ Օսմանեան բա-
նակները սկսին Բուսճուզէն Ռումանիա
անցնիլ , այն ատեն մենք ալ 10 հա-
զար զինեալ Պուլլարներով մեր հայ-
րենիքը անցնելով , այդ խառնաշփո-
թութեան միջոցին մենք ալ պիտի
հասնիմք մեր նպատակին . Թուրքերը
ի Ռումանիա , իսկ Ռաքովսքի իր Պուլ-
լարներով ի Պուլլարիա : Ինչպէս որ
արդէն ամենքնիդ ալ գիտէք , մեր
ազգը պատրաստ է Պալքանի մէջ .
արդ ժամանակ է միութեամբ աշխա-
տելու . ա՛հ , երբ Ռաքովսքի իւր
ոտքերը Պուլլարիոյ հողին վրայ դնէ ,
գիտցէք որ քար քարի վրայ չպիտի
թողու . այո՛ , եղբայրներ , երբ Պալ-
քանի մէջ ինքզինքս տեսնեմ , պէտք

է գիտնաք որ այն ատեն փրկուած է Պուլլարիա : »

Երկու ժամ վերջը պուլլար բանակներ իրենց ազգային ազատ երգերը երգելով խումբ խումբ ճանբայ ելան Պուքրէշթէն ճուրճէվօ երթալու :

Երբ ազգի մը ճակատագիրը սեւ է, նա թշուառ է միշտ : Ռաքովսքիի յոյսը ի դերեւ ելաւ, քանզի նորա դիտաւորութեան լուրը կայծակի պէս շուտ հասաւ Պաաթիանօի տկանջը և սա գուշակեց որ եթէ Ռաքովսքի Պուլլարիա անցնի իւր Պուլլարներովը, այն ատեն իւր երկիրը, Ռումանիան, մեծ վտանգի պիտի ենթարկուէր, այսինքն Օսմանեան բանակները դիւրաւ պիտի կարենային ամբողջ Ռումանիան գրաւել. ուստի որոշեց անմիջապէս ձերբակալելով Ռաքովսքիին բանտարկել և կամ աքսորել Ռումանիաէն :

Բայց Ռաքովսքի աւելի շուտ աեղեկացաւ Պաաթիանօի չար խորհրդին. հասկցաւ որ մեծ փորձանքի պիտի հանդիպէր, կարելի էր որ կեանքն ալ վտանգի ենթարկուէր. ուստի առանց վայրկեան մը վարանելու և առանց ընկերներու իմաց տալու խոյս կուտայ Պուքրէշթէն ուղղակի ի Պաաթա. անդ կապաստանի Տօքթօր Միռքովիչ անուն Պուլլար բըժշկին քով : Երկու շաբաթ յետոյ խաղաղութիւնը կը տիրէ Ռումանիոյ մէջ և Գաւօլ Իշխան (Prince) կընտրուի. Ռաքովսքի նորէն կը դառնայ Պուքրէշթ և կ'սկսի իւր նախկին գործերը յառաջ տանիլ : Այսպէս երկու տարի եւս հայրենեաց փրկութեան համար աշխատելէ յետոյ, Պուքրէշթի Սբիթալու Քօլց (Spitalu Coltz) հիւանդանոցին մէջ կը մեռնի թութախտէն (pneumonie), 1867 նոյեմբեր ամսոյ 23ին, 42 տարեկան հա-

տակին մէջ, անմոռանալի յիշատակներ թողլով իւր սիրելի Ազգին :

8.

ԼԻԽՊԵՆ ՔԱՐԱՎԷԼՕՖ (1)

Հայրենասէր, բանաստեղծ և ազգեմական. ծնաւ ազնուական ընտանիքէ, 1834 օգոստոս 2ին, Արեւելեան Բուժելիի Քալօֆէր գիւղաքաղաքին մէջ : Լիւպին հազիւ 18 տարեկան էր, յանկարծ օր մը անյայտ եղաւ իւր հայրենի տունէն, երեք ամիս յետոյ ծնողացը մի նամակ գրեց որով կիմացունէր թէ Մոսկուտի համալսարանը մտած էր ուսում առնելու համար : 9 տարի շարունակ յաճախելէ յետոյ համալսարանական վկայագիրն ստանալով,

(1) Պուլլարիոյ նախկին հռչակաւոր նախարար Բէթթօ Քարապէլօֆի մեծ եղբայրն էր սա :

Հայրենեացը ծառայութիւն ընելուն պատակաւ Մոսկուէն կը դառնայ ի Պուքրէշթ, 1861 թուականին : Մի քանի ամիս յետոյ, Ռաքօլսքիի աշաշանօք առաջին նախագահ ընտրուեցաւ Պուլլարաց գաղանի Արեւելեան Յեղափոխական Ժողովոյն ի Պուքրէշթ և սկսաւ կարգադրել ինչ որ պէտք էր. յեղափոխական Գործադիր պաշտօնէից հետ թղթակցութիւն ընելու համար, նախ յօրինեց պուլլարերէն լեզուաւ մի այբբենաբանի ոճով գաղտնի բանալի մը և սկսաւ թղթակցիլ. այդ գրութիւնները մի միայն Գործադիր պաշտօնեայք կարող էին կարգաւով հասկընալ, և եթէ դիպուածով այնպիսի նամակներ Թուրք կառավարութեան ձեռքը անցնէին, ոչ ոք պիտի կարենար հասկնալ, բացի Գործադիր անգամներէն, յետոյ մի տպարան բացաւ

և սկսաւ «Սվօպօտա» (ազատութիւն) անուն թերթ մը հրատարակել իւր խմբագրութեամբ . ամեն ամիս մէկ մէկ գրգռիչ տետրակներ տպելով իր գաղանի թղթատարաց միջոցաւ ձրի . ապէս կը բաժնէր Պալքանի հարըստահարեալ ժողովրդոց . իւր աշխատութեան արդիւնքը եղող շահած գրամը դարձեալ իր աղգին կը դարձնէր : Ստոյգ աղբիւրներէ քաղելով կը վկայեմք թէ Լիւպին Քարավէլօֆ 4000 ոսկիի մօտ ծախս բրած է իւր քրտակէն Պուլղարիոյ փրկութեանը համար . շատ անգամներ ինքը անձամբ Վիէննայի ղինագործարանները այցելելով կը գնէր լաւ տեսակներէն հրացան , ընկալէր են . և Տաճկաց դէմ պատերազմող Պուլղար ապստամբներու կը բաժնէր : Պուլղարիոյ մէջ տեղի ունեցած հարստահարութեանց , մարդասպանութեանց տեղեկագիրներ ևս , օտար տէրութեանց տեղական դես-

պաններէն և հիւպատոսներէն վկայուելով, Քարավէլօֆ ինքը անձամբ կը տանէր Ռուսիոյ Ալեքսանդր Բ կայսեր և ողբալով կը խնդրէր իւր աղգին համար ազատութիւն և կամ բարենորոգում : Կայսրը ամեն անգամ կը խոստանար Պուլղարաց փրկութիւնը և կըսէր . Ես առիթ կը փնտռեմ այդ բարբարոսաց գլուխը ջախջախելու . մի վճատիք դուք երբէք և շարունակեցէք ձեր արշաւանքը և ապստամբութիւնը . զօրաւոր գաղտնի ընկերութիւններ կազմեցէք . այդ անհաւատները ինչ որ կընեն ձեզ , նոյնը ըրէք դուք ալ նոցա . հոգ չէ , թող թափի ձեր անմեղ տրիւնը . առանց արեան ո՞ր աղգը կարող եղած է Ազատութիւն գտնել . ձեր աչացը առջեւ են Սերպերը , Ռումանները և Մօնթէնէկըօն որոնք այսօր գրեթէ ունին ազատ կառավարութիւններ և աւելի արմատանալու համար դարձ-

եալ կը մտքառին այդ թուրքերու դէմ. դուք եւս պիտի լինիք օր մը մի ազատ և Սահմանադրական ազգ և այդ ազատութիւնն ալ դարձեալ իմ ձեռքս պիտի լինի . . . համբերութիւն . դեռ ժամանակ պէտք է : Լիւպին Քարավէլօֆ իւր անձնական շահերը մէկդի թողլով, մի միայն հայրենեաց ազատութեանը համար 17 տարի շարունակ աշխատած է և վերջապէս իւր ազգին փրկութեանը սկանառես եղաւ :

Լիւպին Քարավէլօֆ մեռաւ յամին 1879 Վետր, 29ին ի Ռուսոսք, թողլով իւր բարեգործութեանց յիշատակները . ինչպէս որ իւր ազգն ալ կը յարգէ նորա յիշատակը և ամեն տարի փառաւոր հանդէս կը կատարուի իւր գամբանին վրայ, որտաճբմ լիկ ատենաբանութիւններով :

9.

ՖԻԼԻԲ ԹՕԹԻԻ

Ծնաւ 1833 տարւոյն սկիզբները . անոր ծննդավայրը ես անձամբ իրեն հարցուցած եմ ոտոյդ տեղեկութիւն մը առնելու համար, բայց ո՛ր աշխարհ դալը ինքն ալ չգիտեր . կարծեմ թէ կըսէ Իսլիմիա ծնած լինելու եմ, բայց հաստատ չէ : Ֆիլիբ հաղիւ քսան և հինգ տարեկան էր, էսկի Զաղարայի չըթաքներու դէմ կը կռուէր Պուլղարները հարստահարելնուն համար : Օր մը աւաղակաց մի քանիներն խորհրդակցելով կորոշեն որ այս վտանգաւոր անձը սպաննեն : Ֆիլիբ իւր բարեկամներէն կը տեղեկանայ իրեն համար տրուած վճիռը և նոյն գիշերը կը յաջողի աւաղակապետ Տէլի Եուսուֆը սպաննելով խոյս

տալ Սթարա Բլանինա : Երեք տարի շրջագայելով շատ կոտորած կուտայ Տաճկաց . յետոյ առաջին անգամ 1862ին 3-4 հարիւր Պուլղար կամաւորաց գլուխն անցնելով Թրնովաի անտառին մէջ ապստամբութիւն կը յարուցանէ : Այս անձը շատ կոտորած կուտայ Տաճկաց . մի քանի Տաճիկ գիւղեր հրոյ ճարակ կընէ , նոցա մղկիթները կը քանդէ . երբ կիմանայ որ Բուսճուքէն Միտհատ փաշայի հրամանատարութեամբ մի քանի բանակ Օսմանեան զօրք թնդանօթներով իւր վրայ պիտի յարձակին , ինքն այնչափ հոգիով անկարող լինելով գիմադրել , անմիջապէս խոյս կուտայ ի Սերպիա : Թիլիբ դարձեալ 1867 մայիս ամսոյ 14ին ապստամբելով Պէլա գիւղաքաղաքին մօտ Պէյ Վըռպովքա ըսուած տեղը սոսկալի ճակատամարտ մը կուտայ . այս անգամ ալ երեք օր շարունակ կը պատերազմի և դարձեալ

խոյս կուտայ Սերպիոյ սահմանագրւխոյն մօտ Սվէթի Նիքօլա Պալքանի մէջ . այսպէս մինչեւ 1877-78 պատերազմած է քաջաբար : Երբ իւր կենսագրութեանը վրայ տեղեկութիւն կառնէի , ցոյց տուաւ մարմնոյն վրայ ունեցած 5 գնտակի վէրքերը , բոլորովին բժշկուած , այնպէս որ միայն գնտակը մտած և ելած տեղերը յայտնի կերեւին : Սա վերջին ռուսօթրքական պատերազմին տառնն ալ մեծ քաջագործութիւններ գործած է Շիրքա Պալքանի մէջ . իւր կուրծքը ի է այլ և այլ տերութեանց շքանշաններով :

Ինչպէս որ ամեն ապստամբապետներ ունէին մէկ մէկ դրօշակ , Թիլիբ եւս ունէր և երբէք չէր թողուր իւր ձեռքէն : Մեր աղնիւ ընթերցողներ կուզեն անշուշտ գիտնալ պուլկար ասպատակ հայրենասէր խումբերու դրօշակին ինչ ձեւ լինելը .

ահաւասիկ . . . 1½ մէթր երկայն և մէկ մէթր լայն , վերը ճերմակ , մէջտեղը կանաչ և վարի կողմը կարմիր , մետաքսէ լաթ մը . ճիշդ դրօշակին մէջ տեղը պուլլար օրիորդաց ձեռամբ ոսկի թելերով բանուած մի առիւծ երկու ոտքի վրայ կանգնած և ձեռքերը վեր բարձրացուցած , կարծես իւր ահռելի ճանկերովը կուղէ յափշտակել թշնամին , գլուխը թագաւորական թագ և առիւծին ոտիցը ներքեւ կը տեսնուէր տաճկական կէս լուսինը . դրօշակին վերի կողմը դարձեալ ոսկի թելերով և պուլլարերէն լեզուով գրուած էր . «Սվօպօտա իլի Սմըրթ» (Ազատութիւն և կամ Մահ) :

Յիլիբ Թօթիւ մինչեւ ցայսօր ողջ է և կը բնակի Բուսճուքէ ճամհէռի Օսթրիցա անուն գիւղին մէջ . նա երկայնահասակ , կարմիր այտերով , անմորուս , յաղթանդամ , առողջ մարդ

մ'է . ի վարձատրութիւն իւր ծառայութեանց ամսական 200 ֆրանգ հանգստեան թոշակ կընդունի կառավարութեան գանձէն : Արդեօք որչա՛փ զուարճալի կը լինի երբ ազատասէր անձ մը կընթեռնու Յիլիբ վոյվօտայի կենսագրութիւնը :

10.

ԲԱՆԱՅՕԹ ԽԻԹՕՅ

Ծնաւ 1849 ապրիլ 27ին , Պուլզարիոյ էլէնա քաղաքին մէջ : Բանայօթ հաղիւ 25-26 տարեկան էր երբ երեկոյ մը արեւը մարը մտնելու ատեն կը տեսնէ որ դրացւոյն տունը երկու խայտառակ Թուրքեր կը մըտնեն Պուլլար կնոջ մը պատիւը բռնաբարելու : Բանայօթ կնոջ աղերսանաց չդիմանալով առիւծի նման կը մտնէ դրացւոյն տունը և ձեռացը մէջ ունեցած կայլինի հարուածներով կը

սպաննէ երկու անպատիւ Թուրքերը
և նոյն գիշերը առանց ձերբակալ-
ուելու կը յաջողի փախչիլ ի Սերպիա :
Մի քանի ամիս յետոյ ազատասէր
Պուլղարներէ մի ասպատակ խումբ
կազմելով Սթարա Բլանինաի ճանա-
պարհի անցքերը կը բռնէ և մեծա-
մեծ չարիքներ կը հասցունէ Տաճկաց
գլխուն . ուր որ կը պատահէր Չէր-
քէզի , չարաչար կը սպաննէր զնա :
Բանայօթ եւս մինչեւ 1877-78 Տաճ-
կաց դէմ պատերազմած է :

Բանայօթ Խիթօֆ ողջ է մինչեւ
այսօր . իւր բնակութիւնը հաստա-
տած է Բուսճուքի մէջ . կառավա-
րութեան գանձէն 200 ֆրանք հան-
դստեան թոշակ կընդունի ամէն ա-
միս :

11.

ԿԷՕՐԿԻ ՊԷՆՔՕՎՍԻԻ

(Երբեմն ԿԱՎՐԻԼ ԽԸԼԸԹՕՖ աճուանեալ)

Ծնաւ 1846ին մայիս ամսոյ սկիզբ-
ները , Արեւելեան Րումէլիի Քօբրի-
վշտիցա գիւղաքաղաքին մէջ : Պէն-
քօվսքի երկայնահասակ , նիհար կաղ-
մով , խարտիշագոյն մազերով , եր-
կայն և բարակ պէսերով և կապոյտ
աչերով մի անձ էր : Արեւելեան Րու-
մէլիի Պուլղարաց մէջ մեծամեծ յե-
ղափոխական ընկերութիւններ կազ-
մեց նա . զարմանալի վարպետու-
թեամբ Տաճկաստանէն , Ռոմանիաէն
և Սերպիաէն բաւական զէնք և հը-
րանիւթ բերելով , Քօբրիվշտիցաի և
Բանակիրիշթի (Օթլուք քէօյիւ) ե-
կեղեցեաց մէջ կը պահէր , որ մը Տաճ-
կաց դէմ յեղափոխութիւն յարուցա-

նելու համար : Տաս հազար պուլլար կամաւորներու համար հետեւեալ գործիքները մատակարարեց Պէնքօվսքի . իւրաքանչիւր անձնուրաց անպատճառ պէտք էր որ ունենար ասոնք իրեն հետ .

1 հրացան , 1 ըէվօլվէր և կամ ատրճանակ , 1 դանակ կամ դաշոյն և կամ սուր , 300 գնտակ (cartouche) հրացանի , 150 գնտակ ըէվօլվէրի , երկու կաշիէ շինուած պահարաններ գնտակներու համար , 2 հօխա պաքսիմաթ , 50 տրամ մեղրամոմ (անօթութեան դիմանալու համար . 50 տրամ մեղրամոմով մարդ ամիս մը կրնայ ապրիլ) , 1 թիթեղեայ ջրաման , 2 ձեռք ճերմակեղէն , 1 անձրեւարդել վերարկու (եղմուրլըք) , 3 հատ վիրակապ (bandage) 8-10 մէթր երկայնութեամբ , 25 կրամ perchlorure de fer liquide վէրքէ վազած արիւնը կտրելու համար , 10

կրամ sulfate de quinine (սօլֆաթօ) , 2 զոյգ տրեխ , 3-4 կտոր կապար (մարդ բերանը կտոր մը կապար առնելով կրնայ իւր ծարաւութիւնը անցունել) , 100 տրամ charpie (թիֆթիք) , ասեղ և դերձան : Շատ ապստամբապետներ ալ strychnine առնու ռուսկալի թոյնը իրենց վրայ կը պահէին . երբ թուրքերը ձերբակալելով կը բանտարկէին իրենցմէ մէկը , նա անմիջապէս սրբիքնիցը ուտելով կը մեռնէր որպէս զի զինքը ողջ կախաղան չի հանէին :

1865 տարւոյ մայիս ամսոյ սկիզբները Արեւելեան Րումէլիի Տէրվէնա , Բանակիրիշթէ և Քօթէլ քաղաքաց բնակիչները Պէնքօվսքիի հրամանաւ ապստամբեցան . յարձակումն սկսաւ . Բանակիրիշթէի շրջակայ գիւղերու Տաճիկ բնակիչներն գրեթէ բոլորն ալ շարդուեցան . Պէնքօվսքիի խումբը սրէ կանցունէր անխնայ մէկէն մինչեւ

100 տարեկան թուրքերն . Պուլղարք ունէին նաեւ մի քանի հատ թնդանօթ կեռասներէ շինուած , որոց մէջ երկաթի կտորներ լեցունելով կարձակէին Տաճկաց վրայ : Յարձակումն շարունակեց երեք օր . յետոյ 23 հազարի չափ Օսմանեան կանոնաւոր զօրաց բանակներն հասնելով սկսան ջարդել Պուլղարները . բայց այս լուրը հեռագրաւ Ռուսիոյ կայսեր աւանջը հասնելով , անմիջապէս Տաճկաց յարձակումն դադարեցու : Պուլղարք որչափ մահմետական ջարդած էին , կրկնապատիկը ջարդուեցան իրենք ալ . և անշուշտ պէտք էր որ ալ եւս Տաճկաց դէմ չկուուէին Պուլղարք , բայց նոքա ընդհակառակը այն օրէն յետոյ եւս առաւել սաստկացուցին իրենց արշաւանքը , յեղափոխական ընկերութիւններն աւելի եւս բազմացան , մինչեւ իսկ ամուսնացեալ անձինք իրենց գործերը , կին

և զաւակները թողլով խոյս տուին Պալքաններու մէջ և սկսան անդադար պատերազմիլ Տաճկաց դէմ : Պէնքովսքի արդէն ձերբակալուած էր . Զիլիպէի բանտին մէջ մեռաւ երեք տարի յետոյ , 1868 թուականին :

12.

ՄԻՒԱՅԻԼ ԵՒ ՍԹՅԱՆ ԺԵՔՕՖ Եղբարք . Ծնեալք ի Թրեօլա :

ԹՕՏՕՐ Լ. ԳԱՊԼԵՇՔՕՖ. Ծնեալ ի Քիսուրա :

ԹՌԱՅՔՕ ԵՒ ՌԻԶԱ. Ծնեալ ի Քալօֆէր :

Պուլղարաց պատմութենէն քաղելով վերոյիշեալ հինգ հայրենասէրներու միայն անուններն և իրենց ծըննդավայրը կը նշանակեմք հոս . իսկ նոցա ծննդեան թուականի վրայ ըստոյգ տեղեկութիւններ չի գտնելուս

համար չեմ նշանակած : Սուքա ալ հայրենեաց փրկութեան համար տարիներով Պալքաններու մէջ ապաստանած և հուսկ յետոյ նահատակուած են Օսմանլիներու հրացանի հարուածներէն :

13.

ԻԼԻԱ ՎՈՅՎՈՏԱ Էս կամ ՏէՏՈ ԻԼԻԱ (1)

Ծնաւ 1825 թիւար 16ին Պուլղարիոյ Քէսովէնտիլ քաղաքին մէջ : 1858էն մինչեւ 1877-78, այսինքն 20 տարիներ, անդադար Տաճկաց գէմ պատերազմած է : Տէտօ Իլիա միջին հասակով, գէր, սպիտակ և երկայն պէխերով, անմորուս, զուարճախօս մի անձ է : 1885ին սերպօ-պուլղարական պատերազմի առեն Սօֆիա կը գտնուէի պաշտօնով. անդ օր մը բը-

(1) «Տէտօ» ծերունի կը նշանակէ պուլղարերէն լեզուով :

նակոն բաղնիքի մէջ զինքը տեսնելու բարեբաղդութիւնն ունեցայ : Թող անհաւատալի չթուի աղնիւ ընթերցողաց երբ պիտի ըսեմ թէ իւր մարմնոյն վրայ քսանէ աւելի հրացանի և գանակի վիրաց նշաններ ունի այս քաջը . իմ հետաքրքիր լինելու հասկնալով, ինքն ալ ցոյց տուաւ ինձ կուրծքին աջ կողմը և կոնակը ուր կը գտնուէին երեք հատ գնտակ. հարցուցի թէ ինչո՞ւ վիրաբուժական գործողութիւն ընել տալով չհասներ այդ գնտակները . ինքն ալ պատասխանեց թէ եւրէք ցաւ մը չեմ զգար և արգէն ուխտած եմ որ մինչեւ վերջին վայրկեանս անբաժանելի ընկեր լինին ինձ այս գնտակները, և երբ ձեզ նման հետաքրքիր անձինք տեսնուիմ ինքն կը խնդրեն, իսկոյն կը լիչեմ այն օրերը որ այս գնտակները մարմնոյս մէջ մտան և այսօր ալ սի-

րելի ազգիս առջեւ ճշմարիտ հայ-
րենասէր մ'ըլլալ կապացուցանեն :
Յետոյ ելանք բաղանիքէն և հիանա-
լով բաժնուեցայ իրմէ :

1876ին տեղի ունեցած սերպո-
թրքական պատերազմի ատեն Իլիա
վոյվոտա 2000 կամաւոր պուլղարաց
գլուխը անցնելով Ջայչարի կողմերը
կը պատերազմէր և դարձեալ վերջին
ռուսո-թրքական պատերազմի ատեն
ալ քաջաբար կռուած է Շիրքաի մէջ
լնդդէմ Օսմանեան զօրաց : Իլիա վոյ-
վոտա դեռ ողջ է մինչեւ այսօր և
կը բնակի Երբեմն իւր ծննդավայրը
ի Քէօթէնտիլ և երբեմն ալ ի Սո-
ֆիա . ունի զաւակներ որոնք կառա-
վարութեան պաշտօնեայներ են : Այս
հայրենասէր ապստամբապետն ալ
կընդունի հանգստեան թոշակ կա-
ռավարութեան դանձէն ամսական
250 ֆրանգ :

14.

ՀԱՃԻ ՏԻՄԻԹՐ ԱՌԷՆՕՅ

Է և

ՍԹԷՖԱՆ ԳԱՐՍՃԱ

Առաջինը ծնաւ Արեւելեան Բու-
մէլիի Սլիֆէ քաղաքին մէջ 1842ին .
իսկ վերջինը Տոպրուճաի Թուլչա քա-
ղաքին մէջ 1838 թուականին :

Այս երկու ահեղ առիւծները Պուք-
րէշթ զիրար ճանաչելէ յետոյ ուխ-
տեցին անբաժանելի եղբայր ըլլալ և
մինչեւ իրենց կենացը վերջին շունչը
Պուլղարիոյ փրկութեան համար ճաճ-
կաց դէմ պատերազմիլ : 1865 թուա-
կանէն սկսան առաջին անգամ Ռումա-
նիաէն Պուլղարիա անցնելով տպրո-
տամբիլ . սօքա ամենայն քաջութեամբ
կը կռուէին . մէկ խօսքով, կ'սպան-
նուէին և կ'սպաննէին և դարձեալ

խոյս կուտային Ռումանիա և կամ Սեր-
պիա : 1868 յաւլիսի վեցերորդ օրը
Հաճի Տիմիթրի և Սթէֆան Գարաճա
280 արբանեակներով Դանուբի վրայ
երթեւեկող աւստրիական ընկերու-
թեան Germania անուն շոգեհաւը
յաջողեցան մեծ ճարտարութեամբ
ձեռք անցունել : Դաւապեան սոցա
գիմադրելու անկարող ըլլալով, ան-
միջապէս « Կէրմանիա » ն կը յանձնէ
երկու հայրենասէր վոյվոտաներուն
և սոքա Դանուբի ափանց վրայ Ռա-
հովա քաղաքի մօտ Սաւրեար կոչ-
ուած տեղը կենեն : Իրենց նպատակն
էր միանալ Պալքանի Պուլղարաց հետ
և այսպէս մեծ ջարդ մը տալ Տաճ-
կաց . Շիրքաի և Սթարա Բլանինաի
անցքերը բռնելով պիտի կարենային
գիմադրել հաղարաւոր զօրաց : Բայց
գժբաղդարար Հաճի Տիմիթր անկա-
րող եղաւ իւր նպատակին հասնիլ .
քանզի Շիրքաի Պալքանը 36 ժամ հե-

ռաւորութիւն ունի Դանուբի եզեր-
քէն : Հաճի Տիմիթրի խումբը մինչև
Լօֆչա քաղաքի մօտ Գաւայսէն տ-
նուն գիւղի անտառը կարող եղաւ
երթալու և անկից Բուչիտ պէյ ըս-
ուած տեղը երբ ժամանեցին , այն-
տեղ գիմաւորեցին իրենց չորս վաշտ
Օսմանեան զօրքեր և սկսաւ ճակատա-
մարտը : Այս պատերազմը երկու օր
տեւեց , գիշեր և ցերեկ . երրորդ
օրը Սթէֆան Գարաճան մի քանի հը-
րացանի հաբուածէ վիրաւորուելով ,
յաջողեցան Թուրքերը բռնել զինք և
անտի ուղարկեցին ի Բուսճուք : Իսկ
Հաճի Տիմիթր՝ Գարաճայի ձերբակալ-
ուելէն յետոյ յաջողեցաւ իւր 30ի
չափ արբանեակներով խոյս տալ ի
Սթարա Բլանինա : Մի քանի օր վերջը
Բուսճուքի կուսակալ Միտհաթ փա-
շայի և Դանուբի զօրաց ընդհանուր
հրամանատար Սալֆէթ փաշայի ներ-
կայութեամբ սկսաւ Գարաճայի դա-

տը . երեք օր վերջը մահուան վճիռ տրուեցաւ Գարաճայի և իւր երեք ընկերներուն որոնք պատերազմի դաշտը : Սոցա և ոչ մին իւր երգումն ոտնակոխ ըրաւ և չխոստովանեցան ճշմարտութիւնը : Միտհաթ փաշա շատ հետաքրքիր եղաւ Գարաճայի գաղտնիքը իմանալու , բայց անկարող եղաւ . երբ Սթէֆան իւր մարմնոյն վէրքերէն կը տանջուէր , Միտհաթ կը զրկէ Բուսճուքցի Բօբ Խրիսթօ անուն քահանայն որ վիրտուրեալ ապստամբապետին խոստովանանք ընէ . Գարաճայի գտնուած սենեկին դուրսը մի քանի Թուրք պաշտօնեայններ գաղտնապէս կը կենան ձեռքերնին ունենալով թուղթ և գրիչ , որպէս զի քահանային հաղորդուած գաղտնիքը անմիջապէս գրի առնուն : Բայց Գարաճան կը հասկնայ թէ քահանայն ինչ բանի համար զրկուած է իր մօտ .

երբ քրիստոնեայ բանտարկեալ մը կը կը փափաքի իւր մօտ քահանայ մ'ունենալ խոստովանելու և կամ հաղորդուելու համար , գրեթէ ամեն ատեն կը մերժուի ճաճկաց կողմանէ . ահա այս պատճառաւ հասկցաւ Գարաճա և երբ քահանայն գաղտնիք կը հարցնէր իրեն , սկսաւ հետեւեալ կերպիւ պատասխանել Սթէֆան , խօսելու անկարող միճակի մէջ . Ո՛վ հայր , դու եկար ոչ թէ քու հոգեւոր պարտքդ կատարելու , այլ ինձմէ լսածնեդ մի առ մի այն քրիստոնէից թշնամի ժանտ Միտհաթին հաղորդելու . պէտք է գիտնաս որ իմ գաղտնիքս իմ մարմնոյս հետ միատեղ հողին մէջ պիտի ամփոփուի . այո՛ , Սթէֆան Գարաճա իւր ահաւոր երգումը ոտնակոխ չըրաւ և գաղտնապահութեան դէմ չգործեց մինչեւ հիմա և ասկից յետոյ ալ չգործեց . շուտ գընա դու մահուանս լուրը սիրելի ազ-

գիւ հաղորդելու . մի քանի ժամէ
յետոյ թող գան իմ ցուրտ և արիւ-
նաթաթաւ գիւհիս վերջին անգամ
տեսնելու . գնա՛, իմաց տուր կըսեմ
որ բոլոր եկեղեցեաց տխուր զանգակ-
ները հնչուին մահուանս լուրը բոլոր
քաղաքին մէջ տարածելու համար :
Ո՛վ հայր հոգեւոր , շատ երջանիկ եմ
որ հայրենեացս ազատութեան հա-
ժար կը մեռնիմ . արդէն իմ սուրս
առաւ իւր վրէժը այդ վայրենի և
բարբարոս ազգէն և իմ վրէժս ալ
պիտի տռնու իմ հոգեւոր եղբայրս
Հաճի Տիմիթր . նա ողջ է դեռ և
Պալքանի մէջ կը պատերազմի վտան
հայրենեաց . ա՛հ , Հայրենի՛ք , ա՛հ ,
Ազատութի՛ւն . եթէ ես տկանատես
չեղայ քու փառացդ , իցի՛ւ թէ քիչ
ատենէն թող սիրելի ազգս լինի : Ա-
հա միայն այսչափ եղան իւր վերջին
խօսքերը և յանկարծ գլուխը ծռե-
լով ինկաւ . ծանր չղթանքուն վրայ

անշարժ : Քահանայն հեռացաւ քո-
վէն կարծելով թէ մեռաւ նա , և
գնաց պատմեց իւր ազգին ինչ որ տե-
ղի ունեցաւ : Մի քանի ժամ յետոյ
աւելի եւս կը ծանրանայ վիրաւորեա-
լին վիճակը և կէս գիշերը երկու ժամ
անցած կը մեռնի անօք և անմխի-
թար բանտին մէջ , 1868 յուլիս 23ին ,
ի Րուսնուգ : Հետեւեալ առաւօտ իւր
սառած դիակը կախադան կը բարձ-
րացնեն Թուրքերը ի տես ժողովրդեան
և յետոյ կը յանձնեն քահանային :

Դալով Հաճի Տիմիթրի , նա ալ
մի քանի օր յետոյ Թրքաց գէմ պա-
տերազմած տառն մարմնոյն մի քանի
տեղերէն վիրաւորուելով կը մեռնի և
Թուրքեր նորա գլուխը մարմնէն զա-
տելով կը բերեն ի Թրնօվա : Նոյա որ
այսպէս նահատակութեան արժանա-
ցան , զաւակացն ու ընտանեացը մէկ
մէկ ամսաթուոյակ սահմանուած է այ-
սօր կառավարութեան գանձէն :

15.

ՎԱՍԻԼ ԼԷՎՍՔԻ(1) ՏԻԱԳՕՆ (Սարկաւազ)

Ծնաւ 1837ի մարտ ամսոյն վերջերը, Արեւելեան Րուսիոյ Քաղաքին մէջ։ Իւր ուսումն առած է տեղւոյն ազգային վարժարանին մէջ։ Վասիլ հաղիւ 20 տարեկան էր, իւր մօրեղբայրը Հաճի Վասիլ արխիմանուրիա (վարդապետ) բռնի սարկաւազութեան աստիճան տուաւ նորա, անունը Իկնաթ կոչելով։ Երկու տարի շարունակ այն պաշտօնը վարեց։

(1) Լէվսքի (առիւծ) անունը առած է վասն զի երբ օր մը Տաճկաց կողմանէ պիտի ձերբակալուէր, երկու մէթր բարձրութեամբ գետնէն վեր պատի մը վրայէն առիւծի մը պէս ցատկելով թշնամեաց ձեռքէն ազատած է։ ախանաթեք հիանալով Առիւծ մականունը տուած են նորա։

Մ. Թ.

յետոյ օր մը իւր հագեւոր հօր կըսէ. Հայր իմ, ընտելեանս դէմ է ամեն օր գիւղէ գիւղ շրջելով մօւրաւ. այս վայրկենիս կիմացունեմ՝ ձեր Գերապատուութեան թէ ես կը փափաքիմ ճակտիս քրտամբը հայթայթել օրապահիկս. դուք զիս ամեն օր կը զրկէք գիւղերը դրամ հաւաքելու. ինչ իրաւամբ ես երթամ այն խեղճ և աղքատ գիւղացւոցմէ ստակ պահանջեմ առանց փոխարէն բան մը տալու. առի բացարձակ հարստահարութիւն մ'է որ ես կը գործեմ և կամ յանդուգն մօրացկանութիւն. արդէն գոհ չեմ վիճակէս. այս արհեստը այս վիճակի մէջ անպատուութիւն կը բերէ ինձ. կը փափաքիմ որ լաւ ապագայ ունենամ. ահա առիկ վերջին որոշումս այս է որ կը հաղորդեմ ձեզ. հիմա կը ֆայ որ երկայն մազերս կտրեմ և ծնօտս ածիլեմ. անունս դարձեալ Վասիլ է. Իկնաթ անունը

ուրիշի մը տուէք, ձեր կոչումը չկոր-
սուելու համար: Երբ Հաճի Վասիլ
կը լսէ Լէվսքիի խօսքերը, խելոյն կը
հասկնայ որ հայրենասիրութեան հը-
րով փառեալ է նա. երկու օր շարունակ
կը խրատէ իւր քեռորդին, զիտաւո-
րութենէն յետ կեցնելու համար, բայց
անկարող կըլլայ համոզելու: Լէվսքի
Զատիկի մը երկրորդ օրը գեղեցիկ և
երկայն մազերը կը կտրէ և ժօրուքը
կածիլէ. հետեւեալ առաւօտուն Հա-
ճի Վասիլի ձին կը հեծնէ և կը փախ-
չի ի Սերպիա. անդ կը տեսնուի Սա-
վա Ռաքօվսքիի հետ և նորա առա-
ջարկութեամբ կը մտնէ զինուորական
բանակի մը մէջ: Տարի մը յետոյ Ռա-
քօվսքի սորա կը յանձնէ Պուլղարիոյ
ընդհանուր գաղանի գործակառա-
րութեան պաշտօնը: Լէվսքի կը սկսի
շրջագայիլ Պուլղարիոյ մէջ գիւղէ գիւղ
և քաղաքէ քաղաք: Լէվսքի իւր
պաշտօնը ամենայն յաջողութեամբ և

զարմանալի ճարտարութեամբ կը կա-
տարէ. Պալքանի Պուլղար ժողովրդ-
եան երիտասարդները համոզելով
երգօւրնցնելէ յետոյ, իւրաքանչիւրի
անունը, մականունը և ծննդավայրը
իւր փոքրիկ տետրին մէջ կարճանա-
գրէ և Պուքէշթի և Պէլլըատի Յե-
ղափոխական ժողովոյ նախագահին
կը զրկէր. վերոյիշեալ երկու ազատ
երկիրներէն մեծ քանակութեամբ զէնք
սահմանագլուխներէն փախցնելով Պալ-
քանի շրջակայ գիւղացւոց իւր ձե-
ռամբը կը բաժնէր ձրիապէս. Թըր-
քաց և Զէրքէզաց Պուլղարներու գէմ
գործած հարստահարութիւններն և
մարդասպանութիւններն և նոցա ան-
տանելի թշուառութիւնները զատ
զատ տեղեկագրելով իւրաքանչիւր
քաղաքացի երեւելի հայրենասէր Պուլ-
ղարներէ և բարձրաստիճան կրօնա-
ւորներէ վաւերացնելով իւր յատուկ
գաղանի թղթատարի միջոցով կու-

ղարկէր ժողովոյ Նախագահին որուն միջոցով ալ օտար քրիստոնեայ տէրութեանց նախարարական գիւաններուն զրկուելով գթութիւն կը հայցէին : Լէվսքի երբ իւր կրօնական պաշտօնը թողուց , յեղափոխական եղաւ . ուրիշ մի քանի սարկաւագներ նորա նախատական գրեր ուղղեցին , իսկոյն նա երկու անձնուրաց անձինք առաւ իւր հետ և երկու երիտասարդ սարկաւագները ողաննելով վրէժը առաւ : Օր մը Պէլկրատի մէջ Սերպիոյ իշխան Միքայէլ Օպրէնովիչ կը հարցնէ Ռաքովսքիի թէ ի՞նչ նպատակաւ զինուորական ծառայութիւն կընեն Պուլշարք Սերպիոյ մէջ . Ռաքովսքի կը պատասխանէ թէ Պուլշարները զատ կառավարութիւն չունենանք ունալնուն պատճառաւ կը փափաքեմք որ քրիստոնէից ծառայեմք : Նոյն միջոցին որ Լէվսքի ալ ներկայ կը գտնուէր անդ , անմիջապէս գրպանէն

ըէվովէրը հանելով մի հարուած կուտայ Ռաքովսքիի որուն գնտակը միայն աջ ականջին դպչելով կանցնի . յետոյ իշխանը կը հարցնէ Լէվսքիի թէ ինչո՞ւ զարկաւ . սա ալ կը պատասխանէ թէ Ռաքովսքի ձեր հարցման բուն պատասխանը չէ տուած . եթէ Պուլշարները Սերպիացոց բանակներուն մէջ կը ծառայեն , սոցոս նպատակը հայրենիք վերադառնալով ծաճկաց դէմ պատերազմիլ է . ինչո՞ւ Ռաքովսքի սխալ տեղեկութիւն տրւաւ Ձեր Բարձրութեան : Յետոյ Ռաքովսքի շուտ հաշտուեցաւ Լէվսքիի հետ , զարմանալով նորա անվեհեր և անկեղծ հայրենասիրութեան վրայ :

Լէվսքի կը չըջագայէր Պուլշարիոյ մէջ , գրեթէ ամեն անգամ ձիով . իւր ճամբորդութեանը մէջ կը հանդիպէր Զէրքէղաց և զապթիյէներու . շատ անգամ անոնց հետ ընկերանալով միտտեղ կը ճաշէր , կը խօսակցէր և

դարձեալ անվտանգ կը բաժնուէր ա-
նոնցմէ : Յեղափոխական ընկերութեան
գրածագլխովը Պալքանի ճամբաներուն
վրայ պանդոկներ շինուած էին ուր
կը միանային Գործադիր պաշտօնեայք
Լէվսքիի հետ խորհրդակցելու հա-
մար . այդ պանդոկներու մէջ ծառա-
յող անձինք ալ մէկ մէկ անձնուրաց
հայրենասէրներ էին . այս, այդ պան-
դոկները աւելի լաւ կը նպատակէին
Լէվսքիի քան թէ անձանօթ ճամ-
բորդներու : Վասիլ Լէվսքի կը խօսէր
արեւելեան բոլոր լեզուները, այսինքն
թուրքերէն, պուլղարերէն, գաղղիե-
րէն, գերմաներէն, յունարէն, ռու-
մաներէն և սերպերէն : Միշտ գիշեր
տառն կը ճամբորդէր նա, երբեմն
թուրքի հագուստով և երբեմն գիւ-
ղացիի . չատ անգամներ ալ ինքզինք
Ռուման և Սերպ կը ներկայացունէր,
և յիրտուի ալ ունէր իր գրպանի մէջ
երկու տէրութեանց անցագրերն :

Իւր եօթը տարուան աշխատութեան
շրջանին մէջ, 6,000էն աւելի ղէնք Պուլ-
ղարիա փոխադրելով բաժնած է ա-
ղատասիրաց : Այլ սակայն սա յաւա-
լի կէտն ալ պարտք կը համարիմ յի-
շել թէ մատնութիւնն ալ չուշանար
ամեն գործի մէջ իւր գերը խաղալ :
Լէվսքիի այնչափ տարուան ծառա-
յութեանը փոխարէն ընդունած վար-
ձատրութիւնն եղած են Մատնութիւն
և Մահ, որոց առթով մի քանի տող
վերջը պիտի խօսիմ իւր մահուանը
պատճառ եզոյ սեւհոգի Պուլղար կը-
րօնաւորին վրայ որ չարաչար մատնե-
լով զնա Տաճկաց ձեռքը յանձնած է :
Լօֆչա քաղաքի բնակիչներէն Բօբ
Քրիսթօ անուն քահանայի պաշտօնն
էր յանուն Պուլղարիոյ փրկութեան
հանգանակեալ դրամներն իւր մօտ
պահել և պէտք եղած տոռն յանձ-
նել Լէվսքիի :

Այս գանձապետութեան պաշտօնը
 Լէվսքիի կողմանէ տրուած էր իրեն :
 Օր մը Բօբ Քրիսթօ նամակ մը կըն-
 գունի Լէվսքիի ստորագրութեամբ
 որ կը ծանուցանէր թէ հինգ հազար
 զրուշ նամակաբեր Գարակէօղօֆի
 յանձնէ զէնք ծախու առնելու հա-
 մար : Քահանայն կը յանձնէ որոշեալ
 դրամը այդ անձին . յետոյ պէտք չե-
 ղած գործի մը վրայ Բօբ Քրիսթօ նա-
 մակ մը կը գրէ Լէվսքիի ընկերներէն
 Տիմիթր Օպշիիի և զէնք գնելու հա-
 մար Գարակէօղօֆի 5 հազար զրուշ
 յանձնած լինելն ալ բացարձակ կը
 գրէ : Այս նամակը դժբաղդաբար
 Տաճկաց ձեռքը կանցնի և անմիջա-
 պէս կառավարութիւնը Բօբ Քրիսթօն
 ձերբակալելով կը բանտարկէ իբրեւ
 «Քօմիթա պաշր» : Քանի մը օրէն յե-
 տոյ կը սկսի հարցաքննութիւնը . Բօբ
 Քրիսթօ առաջին անգամ կուրանայ
 իւր գրածն . վերջապէս մահուան կը

դատապարտեն զինքը : Քահանայն կը
 սկսի ողբալ որ չսպաննեն և գլխան
 իւր երիտասարդութեանը վրայ , ևն :
 Կառավարութիւնը կապահովէ քա-
 հանային կեանքը և կը խոստանայ ա-
 զատ թողուլ , սա պայմանաւ որ Վա-
 սիլ Լէվսքի Տիաքօն անուն անձը
 յանձնէ կառավարութեան : Յուգան
 կընդունի այս տաջարկը և իւր ա-
 հաւոր երդումն ոտնակոխ ընելով կը
 խոստանայ Տաճկաց ձեռքը մատնել
 անմեղ հայրենասէրը : Անմիջապէս
 կարձակեն զինք բանտէն և կը դառ-
 նայ տուն . կը սկսի մտածել թէ ինչ
 խորամանկութեամբ Լէվսքին ձերբա-
 կալել տայ : Մի քանի օր վերջը ե-
 ղելութիւնը կիմանայ Լէվսքի որ Գը-
 ղանլըք քաղաքը կը գտնուէր . կը
 գուշակէ որ իւր կեանքը վտանգի
 մէջ է . առանց գործելէ դադրելու
 և առանց խոյս տալու , հանդար-
 տութեամբ հետեւեալ նամակն կը

գրէ որ բառ առ բառ կը թարգմանեմ աստ պուլղարական պատմութենէն :

«Հայր Քրիսթօ ,

«Յաւօք սրտի իմացոյ Ձեր Արժանապատուութեան ձերբակալուիլը . իմացոյ նաեւ Վճռաբեկ ատենին ձեզ մահուան դատապարտելը և յետոյ բանտէն անձակելով ազատ թողուլը . եթէ չեմ խաբուած , կարծեմ թէ ձեր ազատութիւնը իմ մահուամբս գնեցիք և իմ արիւնովս պիտի կարենաք ձեր կեանքը ազատել . բայց զգուշացիր , Հայր , և միշտ զգուշացիր քու յուզայական գիտաւորութենէդ . գնա՛ , շուտ ինքզինքդ յանձնէ այն վայրենեաց և թող յօշոտեն մարմինդ . երկչոտ մի լինիր , թող մահը երկնչիքեզնէ , ոչ թէ դու մահէն . իսկ եթէ մտանես զիս , այն ատեն ես պիտի մեռնիմ , բայց մահուանէս վերջը

անշուշտ պիտի գտնուին մեր անձնուրաց ընկերներէ մի քանի հոգիներ որոնք քու կեանքդ ալ պիտի վերջացնեն . մտաբերէ անգամ մը մեր կանոնադրութեան 28րդ յօդուածն որ մատնիչներու կը վերաբերի . այժմ մեծ աղէտից պատճառ կը լինիս դու քանզի ամեն բան կարգին է և Պալքանի բոլոր գիւղերը պատրաստ են ապստամբելու . արդ ժամանակ է մեր տառապեալ հայրենեաց օգնելու : Դարձեալ կըսեմ զգուշացիր . գիտցիր որ բոլոր Աղգը մասնած պիտի լինիս այս կերպով : Նամակիս պատասխանը իմ յատուկ թղթատարիս յանձնէ :

Մնամ Ազգիս ազատութեան
անձնանուէր

ՎԱՍԻԼ ԻՎԱՆ ԼԵՎՍԻԻ

1872 զեկտ. 28

Գրգանքը

Լէվսքիի վերոգրեալ նամակը արագաբար կը հասնի ի Լօֆչա , Բօթ

Քրիսթոսի ձեռքը, գաղտնի թղթա-
տարին միջոցաւ: Քահանայն նամակը
կը կարդայ և կը հիանայ թէ տեղի
ունենալիք ժամանակները ինչ շուտ
գուշակած է Լէվսքի: Վերջապէս իւր
ապառաժ սիրտը առանց կակղանա-
լու կըսէ ինքնիրեն. Պէտք է որ Վա-
սիլ մեռնի. այս է իմ վերջին որո-
շումս. ահաւասիկ պատեհ առիթ մը
զինք Տաճկաց ձերբախուլ տալու:
Եւ իւր կեցած սենեկին մէջ մի քանի
վայրկեան չըջագայելէ յետոյ, կը
նստի հետեւեալ նամակը կը գրէ
Լէվսքիին.

« Որդեակ իմ Վասիլ,

« Դըղանլըք քաղաքէն գրուած
դեկտ. 28 ամսաթիւ մի զարմանալի
նամակդ ստացայ, գաղտնի թղթա-
տար իլիա Շօթօֆի ձեռք. յետոյ
կարդացի մեծ զարմանք: Բայց,
որդեակ իմ, շատ սխալած էք, ձեր

այդ գուշակութիւնը անհիմն է. դու
շարունակէ սրբազան պաշտօնդ. այս-
տեղ ալ գործերնիս կարգին է և շատ
մը գաղտնիքներ ունիմ քեզի հաղոր-
դելու. ուստի անհամբեր կ'ապասեմ
քեզ յունվ. 7ին գիշերը մեր Բէթ-
քօի թիւ 3 պանդոկը. ես ալ ան-
պատճառ պիտի գամ հոն և կարե-
ւոր գործերու վրայ մասնաւոր տե-
ղեկութիւններ պիտի տամ քեզ:

Մնամ աղօթարար և անձնուէր

Պուլղար Աղգիս

ԲՕԲ ԲԻՍՍԹՕ ՎԱՍՊԱՆՕՅ

2 յունվ. 1873

Լօֆչա

Ազնիւ ընթերցող, անշուշտ կա-
րեւորութիւն տալով չպիտի հաւա-
տաս վերոյիշեալ մատնիչ քահանային
գրոյն որ իւր գրած նամակը թղթա-
տար Շօթօֆի յանձնելէ յետոյ, Լէվս-
քիէ ընդունած նամակը անմիջապէս

Լօֆչա քաղաքի գայմագամին կը տանի ուրախութեամբ և կըսէ . Էֆենտիմ, իշխմիդ եօլունտա տըր . մի քանի օր վերջը . այսինքն յունվ. Դին գիշերը , Լէվսքին անպատճառ . ձեղի պիտի յանձնեմ . եթէ ինձ չէք հաւատար , ահաւասիկ նորա ձեռագիր նամակը և իւր բուն ստորագրութիւնը որ Գըզանլըք քաղաքէն գեկա . 28 թուականաւ առ իս ուղղած է . ճիշդ որոշեալ գիշերը պիտի գանէք զնա Շիրքաի ստորոտը Բէթքօ անուն Պուլլարին պանդուկը : Այսպէս իւր գծովսային գիտաւորութիւնը կատարելէ յետոյ , Բօք Քրիսթօն կը դառնայ տուն , մի քանի ժամ կը մտածէ իւր գործած վատութեանը վրայ և վերջապէս կը զղջայ . բայց ի զուր , քանզի ամեն բան լմացած էր :

1873 յունվ. Դին կէս օրէն երկու ժամ առաջ երեսուն հօգի զինեալ ձիաւոր կառավարական պաշտօնեայք

Պուլլարի զգեստով Լօֆչա քաղաքէն ճամբայ ելան որոնց մին հաղարապետ և ուրիշ մ'ալ հարիւրապետ էր , իսկ մնացեալ 28ն զապթիէ էին : Վեց ժամ շարունակ ճամբորդելէ յետոյ , արեւը մարը մտնելէ կէս ժամ առաջ կը հասնին Բէթքօի պանդուկին մօտաւայ անտառի մը մէջ ուր կսպասեն . յետոյ երկու հրամանատարք կը մըտնեն Բէթքօի պանդուկը , ճամբորդ ձեւայնելով ինքզինքնին . կը սկսին պուլլարերէն լեզուով խօսակցիլ (սօքա Բօմաք էին , անոր համար լուկը խօսէին պուլլարերէն) . երեկոյեան կերակուր պատրաստելու հրաման տուին Բէթքօի : Հաղիւ սկսաւ մթադնիլ հօրիզոնը , Լէվսքի տախծի նման իւր նծոյգ ձին հեծած ուղղակի իջաւ իւր օթեւանն . Բէթքօ քլմծիծաղով դիմաւորեց իւր տիրոջ , բարեւելով և ըսելով՝ Տօպրօ տօշէլ (բարի եկար) . Լէվսքի ալ պատասխա-

նեց Տօպրօ զավարի (բարի տեսանք) .
 Լէվսքի առաջին անգամ հարցուց
 Բէթքօի թէ Լօֆչայէն Բօբ Քրիսթօ
 եկա՞ծ էր . Բէթքօ ալ պատասխա-
 նեց թէ Ո՛չ և իմաց տուաւ թէ եր-
 կու անծանօթներ միայն կը գտնուին
 6 թիւ սենեկին մէջ : Արդէն Բէթքօ
 անծանօթներուն վտանգաւոր մարդիկ
 լինելը գուշակած էր . անոր համար
 սկսաւ խորհուրդ տալ Լէվսքիի որ
 եթէ առանց վարանելու հեռանայ ,
 լաւ պիտի ընէ : Լէվսքի հաճութիւն
 կուտայ պանդոկապետի խորհրդին և
 կուղէ տեսնել անծանօթաց դէմքը .
 պատուհանի ապակիէն կը դիտէ և կը
 հասկնայ որ զինքը ձերբակալելու
 պաշտօնն ունին . յետոյ կը մտնէ ա-
 խոռին մէջ , կը բանայ իւր արկղը և
 գաղտնիք պարունակող բոլոր թուղ-
 թերը կայրէ . եթէ այդ թուղթերը
 Տաճկաց ձեռքը անցնէին , հաղարա-
 ւոր Պուլղարներ մահուան պիտի դա-

տապարտուէին իբրեւ ապստամբ . յե-
 տոյ կը հեծնէ ձին , կը սկսի սրարշաւ
 փախչիլ դէպի անտառ , Թուրք պաշ-
 տօնեայք կը տեսնեն Լէվսքիի փա-
 խուստը և կը սկսին բէվօլվէրի գըն-
 տակներն ուղղել նորա ետեւէն . բայց
 Լէվսքի ազատ մնալով դարձեալ կը
 շարունակէ ճամբան . նոյն միջոցին
 անտառին մէջէն զինեալ զապթիէք
 կը յարձակին նորա վրայ և մարմնոյն
 մի քանի տեղերէն կը յաջողին վիրա-
 ւորել :

Լէվսքի նորէն կը շարունակէ ճամ-
 բան և երբ անտառին մէկ նեղ ճամ-
 բէն կանցնէր , յանկարծ ծառի մը
 ճիւղէն կը կախուի և անկարող կըլ-
 լայ ազատիլ . նոյն ատեն թշնամիք կը
 ձերբակալեն զնա և ուղղակի Սօֆիա
 կուղարկեն , եղելութիւնը կը հեռա-
 գրուի Կ. Պօլիս առ Բ. Դուռն և ան-
 կից Մազհար փաշան կը զրկուի Լէվս-
 քին դատելու համար : Հարցաքննու-

Թիւնը կը սկսի : Դատաւորն կը հար-
ցունէ Լէվսքիի թէ որո՞նք են իւր
ընկերները . իսկ Լէվսքի ամենայն
քաջութեամբ հետեւեալը կը պատաս-
խանէ Մալհար փաշային . եթէ կու-
ղէք հասկնալ թէ իմ ընկերներս ո-
րո՞նք են , ամբողջ Պուլղար աղբն է .
իմ մահուանէս վերջը հարիւրաւոր
Լէվսքիներ երեւան պիտի ելնեն և
պիտի պատերազմին վայրենի Թրքաց
դէմ և վերջապէս պիտի յաջողին
թշուառ և հարստահարեալ աղգ մը
ազատելու : Լէվսքի կիմանայ այն օ-
րը որ հետեւեալ առաւօտուն պիտի
կախեն զինք . նոյն գիշերը գլուխը
բանտին քարերուն կը զտրնէ մեռնե-
լու համար , քանզի այնպէս ուխտած
էր որ երբէք ողջ չանցնի թշնամեաց
ձեռքը , և այսպէս առաւօտեան դէմ
կիսամեռ անզգայ վիճակի մէջ կը
տարածուի բանտին քարերուն վրայ :
Հետեւեալ առաւօտուն իր դիակը

կախաղան կը բարձրացունեն Սօֆիա
քաղաքի անկիւնը 1873 ի փետրվի
6ին : Դաւով մատնիչ քահանային , Օս-
մանեան կառավարութիւնը չնորհեց
նորա կեանքը փոխարէն մատ-
նութեանը . յետոյ մի քանի անգամ-
ներ տնձնուրաց Պուլղարներ կը խոր-
հրդակցին զայն սպաննելու համար ,
բայց կրօնաւոր ըլլալուն պատճառաւ
ազատ կը թողուն : Այս անձը մինչեւ
1883 ողջ էր . ուր որ երթար , զինքը
կը նախատէին և նորա անունը կը կո-
չէին բռնետաքի (մատնիչ) :

16.

ԱՆԿԷԼ ՔՆՉՈՅ

Ծնաւ 1845 սեպտ. ամսոյ 16 ին
Թրնօվա քաղաքին մէջ : Լէվսքիի
մահուանէ յետոյ , սորա յանձնուե-
ցաւ այն պաշտօնը որ կը կատարէր
Լէվսքի : Անկէլ քիչ ժամանակի մէջ

սիրելի եղաւ լուսաւորեալ և ազա-
տասէր Պալլարայ . երեք տարի սա
ալ շարունակեց այս պաշտօնը ամե-
նայն աշխուժութեամբ . առանց հան-
գիստ առնելու գիւղէ գիւղ կը շրջէր
Պալլարները ապստամբութեան յա-
րել տալու համար : 1874 յունիս ամ-
սոյ վերջերը օր մը երբ գաղանի թուղ-
թերով Բուսճուքէն ճուրճէվօ անց-
նելու համար նաւահանգիստը կըս-
պասէր շտգենաւի գալուն , յանկարծ
զապթիէ մը մօտենալով նորա անցա-
գիր անցուց . Քնչօֆ ցոյց տուաւ իւր
անվաւեր անցագիրը . զապթիէն Քըն-
չօֆը իր հետ անցագրատուն տարաւ .
հոն փորձեցին սենեկի մը մէջ զինք
բանտարկելու , բայց Քնչօֆ շուտ
հասկցաւ նոցա դիտաւորութիւնը և
յաջողեցաւ անցագրատունէն ինքզինք
գուրս նետել . զապթիէն նորա ետե-
ւէն կը վաղէր բռնելու համար . Քըն-
չօֆ տեսաւ որ անկարելի է աղատիլ ,

նախ գրպանէն գաղանի թուղթերը
բերանը առնելով կերաւ , յետոյ ըէ-
վօլվէրով ինքզինք սպաննեց . անշուշտ
Անկէլ Քնչօֆ ալ երգուընցած էր
թշնամեաց ձեռքը սղջ անձնատուր
չըլլալու համար : Հետեւեալ օրը գի-
ակը յանձնուեցաւ իւր ծերունի հօրը ,
և թաղուեցաւ գերեզմանատան մէկ
անկիւնը որ ձրի էր : Թուրք ազգը
եթէ իւր յիմարութեանը չափ ար-
թուն ալ լինէր , կրնար Անկէլ Քնչօֆի
գիակը անգամադննական գործողու-
թեան ենթարկելով , այն գաղտնի
թուղթերը ստամուքէն գուրս առնել
և տեղեկանալ , բայց Թուրքերը . . .

17.

ԽՐԻՍՏՈ ՊՕԹԷՅՑ

Ուսումնական , հայրենասէր և քաջ
պատերազմող զօրապետ . ծնաւ ազ-
նուական ընտանիքէ , 1841 օգոստոս

Յին Արեւելեան Բուժելիի Քալօֆէր
գիւղաքաղաքին մէջ : Սորա յիշատակն
ալ կը յարգեն Պուլլարք մինչեւ ցայ-
սօր :

1876 ապրիլ ամսոյ 20 ին , Արեւ-
ելեան Բուժելիի Քլիստորա և Քօբ-
րիվշիցա գաւառի Պուլլարք ապրս-
տամբեցան Օսմանեան պետութեան
դէմ . այս յեղափոխութիւնը գրեթէ
մէկ ամիս տեւեց . Պօթէֆ ալ կու-
ղէր Դանուբը անցնիլ և մի քանի
հազար հոգիներով երթալ Պալքանը
գրաւել և յետոյ միանալ Քլիստորա
և Քօբրիվշիցայի ասպատակ խում-
բերուն հետ : Պօթէֆ այն թուական
նին Ռոմանիոյ ճուրճէվօ (Նէրկէյ)
քաղաքը կը գտնուէր և Վրացայի
խումբերէ նամակի կապուէր . երկու
օր վերջը գաղտնի թզլթատար մը
ուղղակի իւր տիրոջը (Պօթէֆի) սեն-
եակը իջաւ և նամակ յանձնեց նորա :
Պօթէֆ անմիջապէս իւր մտերիմները

կոչելով , գրպանէն հանեց կնքեալ
նամակը և սկսաւ կարդալ հետեւ-
եալը .

«Նղբարք իմ Աղտտարարք Պուլ-
լարիոյ , ի քաղաքի ճուրճէվօ (Ռո-
մանիա) .

«Նախ և առաջ բարեյաջողութիւն
կը խնդրեմք Ամենակալն Արարչէն որ
անձնաւ միանամք անյողթելի զօրու-
թեամբ :

Ձեր բոլոր հրամաններն ամենայն
փութով կատարեցինք . ամեն ինչ
պատրաստ է , մի միայն ձեր գաղտ-
տեան կը սպասեմք անհամբեր : Մեր
երկրի բարբարոսք այս օրերս աւելի
եւս ստատկացուցին քրիստոնէից դէմ
չարագործութիւններն . գրեթէ բո-
լոր Պալքանեան Պուլլար ժողովուրդք
արտասուաց և արեան մէջ կը լողան .
ձեր գալուստը պիտի փրկէ մեզ , մեր

գիւղերու քրիստոնեայք անգագար Պօթէֆ կաղաղակեն . մի քանի օր առաջ Պալքանի շրջակայ Սթրուբից , Թիփչինիցա , Կալաթին և Կլօթէնի գիւղերն Չէրքէզք այրելով մոխիր դարձուցին . մինչեւ իսկ նորածին մանկանց գլուխներու վրայ անգուծ Չէրքէզներու գաշոյնը չողաց : Ըստ հրամանի ձերում , այժմ Վրացաի անտառին մէջ գէպի հարաւային կողմը երեք հարիւրի մօտ գինեալ Պուլլար անձնուրացներ պատրաստ պիտի գըռնէք և դարձեալ արեւելեան կողմը Լօֆչա քաղաքէ երկու ժամ հեռի , Տըրըսնօ գիւղի անտառին մէջ պիտի միանաք հազարի չափ Պուլլարաց , որոց ամենքն ալ երգուընցած են մինչեւ վերջին շունչ պատերազմիլ Տաճկաց գէմ , ձեր հրամանատարութեան ներքեւ : Առ այժմ մեր կողմերը հազարի չափ (մէկ թապուր) Օսմանեան զօրք կը գտնուի . թնդանօթ չունին

իրենց հետ և այժմ Լօֆչա քաղաքի մէջ ալ երկու բանակ (մէկ բանակ 800 հօգի) զօրք կը գտնուի որոնք մի քանի օր առաջ Բէլլեաէն գնացին :

Դորժակատար

Վ. ՊԱՆՔԱՍՅԱՆ

1 մայիս 1876 , Վրացա

Պօթէֆ վերոյիշեալ սրտաշարժ նաժարը կարգալէ յետոյ իւր մտերիքները կը հրաւիրէ նոյն գիշերը խորհրդակցելով վերջին որոշում մը տալու :

Հալիւ կէս գիշերուան ժամը (Բե.) 9 կը հնչէր , ճուրճէվօ քաղաքի Ըսթրատտ Լիբիսքա փողոց թիւ 185 տան մէջ Յեղափոխական ընկերութեան անդամք բոլորն ալ ներկայ էին : Ատեանը բացուեցաւ նախագահութեամբ Խրիսթօ Պօթէֆի . խորհրդակցութիւնը տեւեց մինչեւ ծագումն արեւու . վերջապէս որոշուեցաւ մայիս 18ին Ռոմանիաէն անցնիլ

ի Պուլլարիա և արդէն Ռատեցքի տնուն աւստրո-հունգարական շոգենաւը նոյն օրը Ռոմանիոյ բոլոր նաւահանգիստները հանդիպելով ճամբորդ պիտի առնուր : Ռատեցքի լապիտի նպաստէր Պօթէֆի խումբին , քանզի Դանուբ գետի վրայ երթեւեկող ամենէն մեծ և ընտիր շոգենաւներէն մին էր Ռատեցքի :

Պօթէֆի խումբը 300 հոգիէ կը բաղկանար . նոցա 80ը միայն պիտի թողուր իւր մօտ և մնայեալ 220ը այլ և այլ նաւահանգիստները պիտի բաժնէր օրոնք միեւնոյն օրը պիտի մօնէին շոգենաւ , այնպէս որ Ռոման կառավարութիւնն ալ կասկածելով բան մը չպիտի գուշակէր . բայց եթէ այդ 300 անձինք մէկ նաւահանգստէ շոգենաւ մօնէին , այն ատեն թէ կառավարութիւնը և թէ Ռատեցքիի նաւագետն պիտի հասկնային գործը , քանզի և ոչ մէկ անգամ այդչափ

բաղմութիւն չէր պատահած : Մայիս 16ին շոգենաւն կալացէ ճամբայ ելած էր արդէն . նոյն գիշերը Պուսիլա ժամանեց . անդ Պօթէֆի արբանեակներէն 36 հոգի իրենց անցագրերը կարգաւ ցոյց տալով տեղական կառավարութեան պաշտօնէից , իրենց պատերազմական գործիքներով միատեղ անվտանգ մօտն շոգենաւ . շոգենաւը հասաւ Քալաուաշ , անկէց ալ մօտն 24 հոգի . Օլթէնիցայէն 26 , Ճուրճէվօէն 80՝ Պօթէֆի հետ միատեղ , Զէմիչէն 20 , Թուրնա-Մօկօրէցէն 60 , Քօռապիաէն 30 և վերջին նաւահանգստէն Բիգէթէ 24 . ընդամենը 300 հոգի ամբողջապէս : Սօքա ուրախ և զօւարթ էին , բայց երբէք ոեւէ խօսակցութիւն չէին ընէր որ մի գուցէ նաւապետն կասկածելով շոգենաւին Պուլլարիոյ նաւահանգիստներն հանդիպած միջոյն Տաճկաց ձեռքը մատնէր զիրենք :

Երբ Բիգէթէ բաժնուեցաւ շոգենաւը ,
կարծես ամենքն ահեղ առիւծներ
դարձան . իսկ Ռատեցքի արագարար
կը յառաջանար դէպի Ռաճովա . երբ
նոքա կը տեսնէին հայրենեաց գեղա-
զուարճ դաշտերը , առաւել եւս կը
զուարճանային առանց մտաբերելու
իրենց մահը : Սոյն միջոցին Պօթէֆ
իւր մօտ կը կոչէ իւր օգնականը Պրն-
Տավիտօֆ , դրօշակակիր Անտօթաս
ճումարիէֆ , Վոյնօլսքի և Բօր Սա-
վա . ասոնք խորհրդակցելով , Սավա
քահանայն իբրեւ պատգամաւոր կը
զրկեն Ռատեցքի շոգենաւի առաջին
նաւապետին որ առանց դիմադրելու
շոգենաւին դէկը յանձնէ Պօթէֆի հը-
րամանատարութեան որպէս զի կարօ-
ղանան մակոյկներով ելնել հայրենեաց
հողը : Անձնուրաց քահանայն մօտե-
նալով նաւապետին ամենայն քաղա-
քավարութեամբ հետեւեալ խօսքերը
կարտասանէ պուլղարերէն լեզուաւ .

Պրն. նաւապետ , յանուն Պուլղարիոյ
ազատութեան կը ներկայանամ Ձեր
Մեծապատուութեան իբրեւ պատ-
գամաւոր Պուլղար վոյվօտային որ այս
վայրկենիս աստ կը գտնուի Խրիսթօ
Պօթէֆ անուամբ , նորա մի փոքրիկ
առաջարկութիւնը ձեզ մատուցանելու
համար : Նաւապետն շուարեալ կը
պատասխանէ Բօր Սավայի թէ՛ Ի՞նչ
լսել կուզէք , չեմ կարող հասկնալ
ձեր միտքը : Քահանայն դարձեալ կը
յարէ . Ըսել կուզեմ թէ ձեր շոգե-
նաւի մէջ 300 հօգի Պուլղար երիտա-
սարդներ կը գտնուին որոնց նպա-
տակն է ձեր շոգենաւի օգնութեամբ
Պուլղարիա ելնելով Տաճկաց դէմ
պատերազմիլ . մի քանի ժամի համար
անհրաժեշտ պէտք է որ շոգենաւը
մեզի յանձնէք , յետոյ դարձեալ ձե-
զի յանձնելու պայմանով . դուք դարձ-
եալ պիտի կարողանաք որոշեալ ժա-
մանակին հասնիլ բոլոր նաւահան-

գիտաներն : Առաջին և երկրորդ նա-
ւապետք կը խորհրդակցին և կը պա-
տասխանեն թէ այսպիսի բան մը ո՛ր
լսուած է և թէ իրենց անկարելի է
ընդունիլ այս ծանր և վտանգաւոր
առաջարկութիւնը . ասի մեծ ան-
պատուութիւն մ'է նաւապետաց հա-
մար և Ռատեցքի ղառասխանատու-
ութիւնը իրենց կը վերաբերի : Ասոր
վրայ Բօբ Սափա բարկութեամբ կը
պատասխանէ . Յիրաւի այսպիսի բան
մը մինչեւ ցարդ լսուած չէ , բայց
այժմ պիտի լսուի և պիտի գործա-
դրուի : Եղեղութիւնը կերթայ կիմա-
ցունէ Պօթէֆի . Պօթէֆի նշան մը կու-
տայ իւր գինուորներուն , նօքա ալ
մեքենաբար անասունները բանալով
զէնքերը կը հանեն և իսկոյն ամենքն ալ
զինեալ պատրաստ կը կենան կարգաւ .
Պօթէֆի ձուրճէվօ եղած ատեն գի-
տէր որ նաւապետը պիտի չընդունի
իր առաջարկութիւնը , ուստի ինքը

պատրաստած էր գերմաներէն լեզ-
ուաւ հետեւեալ նամակը որ մօտե-
նալով նաւապետին տուաւ զայն .

«Առ Պրն. նաւապետ Աւստրօ-Հուն-
գարական Ռատեցքի շոգենաւին .

«Այսօր , 18 մայիս 1875 , հրամա-
նատարութեամբ Խրիսթօ Պօթէֆի
300 անձնուրաց Պուլլարք աստ ներ-
կայ կը գտնուին . մեր նպատակն է
նախ շոգենաւը մեր հրամանատարու-
թեան տակ առնուլ , յետոյ ելնել մեր
սիրելի հայրենեաց հողը և թշուառ
ու հարստահարեալ ազգ մը վայրենի
մարդոց ճանկերէն ազատել . այն ազ-
գի համար կըսեմ , որոյ հազարաւոր
անգամ ցաւալի ազերոններն բոլոր եւ-
րոպիոյ տաջեւ անլսելի մնացած են ,
և ահա այն ազգն է որ այսօր ար-
եան մէջ մնացած , օգնութեան կա-
կընկալէ . եթէ ձեր յօժար կամօքը
մեր հրամանին չխանարհիք , պատ-

րատտ եմք բռնութեամբ և անքա-
ղաքովարութեամբ վարուիլ ձեզ հետ :

Հրամանատար Խրիսթո Պօթէֆ

Օգնական ՏԱՎԻՏՅՈՅ

18 մայիս 1876

Առաջին նաւապետը նամակը կար-
գալէ յետոյ, ժպիտով մը կը խոնարհի
Պօթէֆի հրամանին . այն ատեն շո-
գենաւը իրենց հրամանատարութեան
ներքեւ կառնեն , Վոյնօվսքի մեքե-
նային գլուխը կանցնի , Ռատեցքի կըս-
կսի յառաջանալ և Ռաֆօվաի ու Լօմ
Բալանքաի մէջտեղ խարխիս կը ձգեն .
անմիջապէս երեք մակոյիկներն իջե-
ցուցին Դանուբի վրայ . Պօթէֆի խում-
բը հետզհետէ կը լեցուէր մակոյիկնե-
րու մէջ . 5 անգամ երթեւեկելէ յե-
տոյ ամբողջովին ելաւ Տաճկաց հողը .
անդ երկրորդ և վերջին անգամ ա-
հաւոր երգումնին կընեն հայրենեաց
հողին վրայ մեռնելու : և եթէ միայն

մէկ հօգի մնայ , դարձեալ առանց
փախուստ տալու պիտի պատերազմի
թշնամեաց դէմ : Երգման արարողու-
թիւնը կը վերջանայ և միութեամբ
ճամբայ կեննեն դէպի Վրացաի ան-
տաւը պատերազմական դիրքեր բռ-
նելու համար . իսկ Ռատեցքի արագա-
բար կը հասնի Լօմ Բալանքա , եղե-
լութիւնը կիմառնէ թուրք կառա-
վարութեան . իսկոյն մի քանի վաշտ
ղօրք և խումբ մը Զէրքէզներ կը
ղրկուին Պօթէֆի դէմ . Լօմ Բալան-
քաի կառավարը ամեն կողմ կը հե-
ռադրէ որ արթուն կենան և օգնու-
թեան հասնին : Պօթէֆ մինչեւ Վրա-
ցաի Պալքանը կարողացաւ անփաս
յառաջանալու . անդ գիմառորեցին
Օսմանեան զօրաց բանակներն և սկը-
սաւ պատերազմը . երեք օր շարու-
նակ արիւնհեղութիւն տեղի ունեցաւ .
թշնամիք հաղաւթերով էին , իսկ Պօ-
թէֆի միայն 700 Պուլղար միացան :

Զորրորդ օրը Օսմանեան դօրքը պաշարման մէջ թողուց Պօթէֆի բանակը . սոքա առանց անձնատուր ըլլալու անգագար կը պատերազմէին . վերջապէս Թրքաց ստատիկ յարձակման տուն բոլորն ալ նահատակուեցան վասն հայրենեաց , միայն երկու հոգի ձերբակալուելով վիրաւորեալ վիճակի մէջ Տիգրանաւերա աքսոր զրկուեցան , որոնք միայն ողջ մնալով 1879ին վերադարձան իրենց հայրենիքը ի Պուլղարիա : Ահա այսպէս վերջացաւ Պուլղարաց ապստամբութիւնը Օսմանեան պետութեան դէմ . վերջապէս ազատութեան արշալոյսը ծագեցաւ 1877-78 թուականին , Ռուսիոյ Ալեքսանդր Բ կայսեր չնորհիւ :

ՊՈՒԼՂԱՐԻՈՅ

Ա. ԶԱՏՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

ՌՈՒՍԱՅ ԿՈՐՈՒՍԵԱՒ, ԶՕՐԱՅ ԹԻԻԸ

ՎՕՅԵՆՆՈ ՎԷՄՈՒՍԱՐ զինուորական Մարդահամարէն թարգմանելով աստ կը յիշեմք Ռուսաց կորուսեալ զօրաց թիւը :

Ա. ԶԱԿՈՂԱՐԵԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄ

1. Առաջին անգամ Դանուբ գետէն Զիլթով քաղաքը անցած ժամանակ , 1877 յունիս 15ին , մեռեալ 358 հոգի և վիրաւորեալ 466 :

2. Նիքօքու բերդաքաղաքը գրաւելու համար , 3 յուլիս 1877ին , մեռեալ 661 , իսկ վիրաւորեալ 1442 :

3. Գուրա քօլիպա գրաւած տուն , 1877 յուլիս 5ին , մեռեալ 60 և վիրաւորեալ 165 :

4. Բէլփլախ առաջին յարձակման ժա-

մանակ, 1877 յուլիս 8ին, մեռեալ 1050, վիրաւորեալ 1747 :

5. Դարձեալ Բ անգամ Բլէֆլաի յարձակման ժամանակ, 1877 յուլիս 18ին, մեռեալ 1845 և վիրաւորեալ 3322 :

6. Շիրքաի ճամբաները բռնելու համար, 9-13 օգոստ. 1877ին, մեռեալ 979, իսկ վիրաւորեալ 2514 :

7. Ի Բլէֆլա Օսման փաշային Ռուսաց վրայ յարձակման ժամանակ, 19 օգոստոսին, մեռեալ 194 և վիրաւորեալ 786 :

8. Լօֆչա քաղաքի գրաւման ժամանակ, 22 օգոստ. 1877ին, մեռեալ 750, իսկ վիրաւորեալ 1116 :

9. Գ անգամ Ռուսաց Բլէֆլաի վրայ յարձակման ժամանակ, օգոստ. 26-30ին, մեռեալ 4100, վիրաւորեալ 9715 :

10. Բ անգամ Շիրքաի ճամբաները գրաւելու համար, 5 սեպտ. 1877ին, մեռեալ 298, վիրաւորեալ 915 :

11. Ռուսաց Կօռնիի Տըպնիք գիւղի վրայ յարձակման ժամանակ, 12 հոկտ.ին, մեռեալ 1400, վիրաւորեալ 3016 :

12. Էլէնա քաղաքի գրաւման ժամանակ, 22-24 նոյ. , մեռեալ 620, վիրաւորեալ 988 :

13. Զորորդ անգամ Բլէֆլաի վրայ Ռուսաց յարձակման ժամանակ երբ յաջողեցան Օսման փաշա գերի բռնել 40 հազար Օսմանեան զօրօք, 28 նոյ. 1877ին, մեռեալ 640, վիրաւորեալ 1186 :

14. Արապա-Գօնաքի գրաւման ժամանակ, դեկտ. 19ին, մեռեալ 239, վիրաւորեալ 804 :

15. Նրորդ և վերջին անգամ Շիրքա Պալքանը գրաւելու ժամանակ, 28 դեկտեմբերին, մեռեալ 2100, վիրաւորեալ 3857 :

16. Ֆիլիպէի գրաւման ժամանակ, 1878 յունվ. 3-5ին, մեռեալ 450, իսկ վիրաւորեալ 854 :

Վերոյիշեալ աջակողմեան 16 պատերազմներու մէջ մեռնող Ռուս զօրաց թիւն է ընդ ամենը 15,744. իսկ վիրաւորեաց թիւն 32,253 :

ԶԱՆԴԱՆՈՒՄՆԵՐ ՊԱՏԵՐԱԶՄ

Զախակողմեան պատերազմներն տեղի ունեցած են հետեւեալ տեղերը. Դանուբէն Կալաց անցնելու ատեն, գրաւուին Նէսիրճիի, Այազլար, Քարասան քէոյի,

Գատը քէօյիւ , Ապլանօվա , Սինան քէօ-
յիւ , Չայըր քէօյիւ , Իվան Չիֆթլիք ,
Բիրկէօզ , Մէշքա , Թրսթէնիք , Քասապի-
նօ և Բազարճըք :

Սոյն 14 պատերազմաց մէջ Ռուսաց
ունեցած կոտորածն հետեւեալն է .

Մեռելոց թիւն է ընդ ամենը 1294 ,
իսկ վիրաւորեւոցը 5362 :

Պուլլարիոյ մէջ այլ և այլ ահգեր պա-
տահած պատերազմաց մէջ մեռեալ 2606 ,
վիրաւորեալ 2438 :

Պուլլարիոյ մէջ Ռուսիոյ ունեցած զօ-
րաց թիւն էր 300,000 որոնց 19,644 հո-
գին պատերազմի դաշտը մեռած են , 40
հազար 753 հոգին վիրաւորուած , 5763
հոգի ալ կորսուած են . այս վերջիններ
կամ գերի ինկած են Տաճկաց և կամ
փախուստ տուած են օտար երկրաց մէջ :

Ռուս կառավարութեան ըրած ծախքը
Պուլլարիոյ համար 100 միլիօն ռուսլի
եղած է :



42.

ՀՀ Ազգային գրադարան



NL0685891

